

OSMANLI KANUNNÂMELERİ (DOĞUŞU, ÇEŞİTLERİ VE TARİHÎ SEYRİ)

İçindekiler Tablosu

I. Kanunnamelerin Tarifi ve Doğuşu	2
1. Kanunnamelerin Hazırlanışı.....	4
2. Kanunnamelerin Fetva ve Kaza Süzgecinden Geçirilişi	8
II. Kanunname Çeşitleri	9
1. Umumi Kanunnameler	10
2. Sancak Kanunnameleri	13
3. Ferman, Nişan ve Berat Tazındaki Kanun Hükümleri.....	14
4. Mîrî Arazi ve Tımar Nizamına Ait Kanunlar	17
5. Hususi Kanunnameler	19
6. Adaletnâmeler.....	19
7. Hususi Kanun Mecmuaları.....	20
III. Osmanlı Kanunnamelerinin Tarihi Seyri	22
1. Osman Bey ve Zamanındaki Kanunnameler (1299-1324).....	22
2. Orhan Bey ve Zamanındaki Kanunnameler (1324-1362)	23
3. I. Murad Hüdâvendigar ve Zamanındaki Kanunnameler (1361-1389).....	24
4. Yıldırım Bâyezid ve Devrindeki Kanunnameler (1389-1402).....	25
5. II. Murad Devri ve Kanunnameler (1421-1451).....	26
6. Fatih Devri Kanunnameleri.....	26
7. II. Bayezid Devri Kanunnameleri	27
8. Yavuz Sultan Selim Devri Kanunnameleri.....	28
9. Kanuni Sultan Süleyman Devri Kanunnameleri.....	28
10. II. Selim Devri Kanunnameleri	29
11. III. Murad, III. Mehmed Devri Kanunnameleri	29
12. I. Ahmed, I. Mustafa ve II. Osman Devri Kanunnameleri	30
Dipnotlar	30

Prof. Dr. Ahmed AĞÜNDÜZ

Rotterdam İslâm Üniversitesi Rektörü / Hollanda

OSMANLI KANUNNÂMELERİ (DOĞUŞU, ÇEŞİTLERİ VE TARİHÎ SEYRİ)

I. Kanunnamelerin Tarifi ve Doğuşu

Osmanlı kanunnamelerinin alanını, İslam Hukuku'nda ülü'l-emre tanına yasama yetkisi teşkil eder. Osmanlı Hukuku'nda ülü'l-emr tarafından tedvin edilen hukukî düzenlemeleri ifade etmek üzere değişik kavramlar kullanılmıştır. Bunlar arasında "örf", "kanun", "yasa", "yasak", "kanunnâme", "siyâset" ve "kavânin-i siyâset" kelimelerini zikredebiliriz. Bunların hepsi de aynı manayı ifade etmektedir. Şöyle ki;

"Kanun" kelimesi, sözlükte her şeyin mikyâsına denir ki, onunla kıyas olunur. Çoğulu Kavânin'dir. Yunanca veya Süryanice olduğu belirtilen bu kelime, âslî anlamına bakılarak külli kâide, nizâm ve usûl manalarını ifâde için de kullanılmıştır. Daha sonra da bir hukuk ve felsefe terimi olarak, devletçe tanzim olunan usûl ve kâidelere denmiştir. Bu manada kanun, şer'î veya gayr-ı şer'î olabilir. Ancak İslâm devleti söz konusu olunca ve örfî hukukun sınırları içinde kalındıkça, adına kavânin-i örfiye dense de şer'î yani şer'î hükümlere aykırı olmayan kanun söz konusudur.¹ Bu çeşit usûl ve kâideleri ihtiva eden kanun kitabına da kanunnâme denilir. Osmanlı hukukunda kanunun tarifi, yukarda sınırlarını çizdiğimiz örfî hukuk doğrultusunda yapılmıştır. Şöyle ki; "Kavânin kanunun çoğuludur. Kanun ise, sınırların korunması, askerinin teçhizi, re'âyânın idârecilerin ve hâkimlerin zulümlerinden muhâfazası, hukuk ve ilim adamlarının gözetilerek şer'î meselelerin kendilerine tefvizi ve kısaca âmmeye ve devlete ait hizmet ve maslahatları tanzim eden hükümlere denir."² Zikredilen manada ve örfî hukukun sınırları içerisinde, idarî malî, cezaî ve benzeri hukuk alanlarında, muhtelif zaman ve zeminlerde, ülü'l-emrin emir ve fermanlarıyla, zamanın şeyhülislâmlarının fetvâlarına dayanılarak vaz'edilen kanun hükümleri, aynen veya özet halinde bir kanun kitâbında derlenmesi halinde buna da "Kanunnâme" denmektedir.³

Diğer kelimeler de aynı manayı ifade etmektedir. Bu çeşit kanunnâmelerin, birinci derecede kaynağını örf-âdet kâideleri teşkil ettiği için, özellikle Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde kanun yerine örf ta'biri kullanılmıştır. Yine ilk dönemlerde kullanılan yasak kelimesi de, kanun kapsamına dahildir. Tursun Beğ, örfü "Yani bu tedbir ol merteye olmazsa, belki mücerred tavr-ı akıl üzere nizâm-ı âlem-i zâhir için meselâ tavr-ı Cengiz Han gibi olursa, sebebine izâfe ederler, "siyâset-i sultânî" ve "yasağ-ı pâdişahî" derler ki örfümüzce ona örf derler" şeklinde açıklamıştır ki, kanuna denk düşmektedir.⁴ Örfî hukuk denmesi de bu anlayışa dayanmaktadır. Siyâset kelimesi ise, sözlükte, re'âyânın umûrunu tedbir ve tanzim yani idare demektir. İslâm hukukçularının tarif ettiği siyâset veya siyâset-i şer'îye ise, tamamen kanun ve kanunnâmenin karşılığıdır. Şöyle ki: Siyâset-i şer'îye, şer'îatin genel esaslarına aykırı olmamak şartıyla, İslâm milleti ve devletinin hâricde ve dâhilde, her çeşit siyasî ve idarî meselelerini tanzim eden hükümlere denir.⁵

Kanun ve kanunnâme geleneği Osmanlılara has değildir. Ancak şer'î hükümlere uygun olarak, örfî hukukun bütün alanlarında ülü'l-emre tanınan yetkileri tamamen kullanan ve geniş çapta kanunnâmeler ortaya koyan ilk İslâm devleti, Osmanlı Devleti'dir. İslâmiyet'ten önceki Türklere de kanunnâme geleneği mevcuttur. Önemle ifade edelim ki, Osmanlı Kanunnâmeleri, daha önceki Türk idare kanunlarından yararlanmıştır, ancak şer'îlik süzgecinden mutlaka geçirilmiştir. Konuyu biraz daha açalım:

- 1) İslâmiyet'ten önceki Türklere ve özellikle Hitay Türklere ait bir Kanunnâme'den bahsedilmektedir. Bu kanunnâmenin orijinali elimizde mevcut değildir. Ancak İslâm tarihçilerinin nakline göre devlet idaresine, devletler hukukuna ve ceza hukukuna ait

OSMANLI KANUNNÂMELERİ (DOĞUŞU, ÇEŞİTLERİ VE TARİHÎ SEYRİ)

önemli hükümleri ihtivâ etmektedir. Kanunnâme'nin 13. babında yazıldığına göre, eski devirlerde Doğu Türkistan'da Luzi isimli bir kadın Hâkân olur; memleketi iyi idare edebilmek için kanun vaz'ı gerekir. Çin-Güzin isimli bir hakîmin gayretiyle kanun hükümleri derlenir. Kanunnâmenin ifadesiyle "Sonradan ol kanunlar dustûr'ul-amel olub nice bin yıldır icrâ olunur." Fakat burada önemle belirtelim ki, söz konusu kanunun hükümleri "Cengiz'in Yasası"ndan farklıdır ve de şer'î hükümlere aykırı olmadığından örf-âdet kâidesi olarak intikal eden bazı hüküm ve müesseselerin dışında, Osmanlı kanunnâmelerine etkisi söz konusu değildir. Şer'î hükümlere aykırı olmayan eski kanunların örfî hukuka alınabileceği ise, şer'î bir esastır.⁶ Bu kanunnâme metninin Yavuz Sultan Selim Devri'nde Türkçeye çevrildiğini de kaydedelim.

- 2) Bazı müsteşriklerin ve meseleye vâkıf olmayan bazı Müslüman yazarların Osmanlı kanunnâmelerinin temel kaynağı olarak gösterdikleri Moğol hukuku üzerinde de duralım. Moğol hukukunun temeli, 1227'de ölen Cengiz Han'ın Büyük Yasa, Yasanâme-i Büzürk, Yâsa-i Kadîm-i Cengiz Hân yahut Yarğınâme isimli kanundur. İlk Müslüman Moğol devleti olan İlhânlıların kurucusu Çağatay Han'a icrâsı terk edilen bu kanunun, Osmanlı kanunnâmelerine doğrudan etkili olduğu iddia edilemez. Zira kanunun hükümleri meydandadır. Ancak temeli eski Türk âdetlerine ve devlet geleneğine dayanan Moğol devlet anlayışı, yasa ve kanun zihniyeti, elbetteki şer'î sınırlar çerçevesinde Müslüman Türk devletlerinde müessir olmuştur. İkisi arasında önemli mahiyet farkı vardır. İlhânlı Devleti'nin atalarına ait bazı devlet ve hukuk müesseselerini İslâmîleştirdiği bir vâkıdır. Hatta İslâmîleştirilen bu eski kâidelere örfî hukuk karşılığında olmak üzere yarğı ve ehl-i örfü karşılamak üzere de yarğıcı dendiğini biliyoruz. Bizim üzerinde durduğumuz nokta yarğı denem hukuk kâidelerinin, örfî hukuk sınırı içinde kalmış olmasıdır.⁷
- 3) Bu arada Timur'un Tüzükâtından da bahsetmek icabeder. Tüzükât-ı Timurî de denilen bu kanun mecmuası, eski Türk töre ve âdetlerine, İran ve Hint törelerinin de karışmasıyla ortaya çıkan ve İslam'a açıkça aykırı olmamak şartıyla Moğol hukukundan da etkilenen bir kanun mecmuasıdır. Bunun da Osmanlı Kanunnâmelerine doğrudan etkili olduğu söylenemez.⁸ Burada şu hususun belirtilmesinde de yarar görüyoruz: Babür Devleti veya Hindistan Moğolları diye bilinen Müslüman Türk devletinin güçlü sultanı Muhyiddin Evrengzib Âlemgir I (1658-1707) zamanında, iki önemli kod tanzim olunmuştur: Birincisi, tamamen fıkıh kitaplarından derlenen ve şer'î hükümleri tedvin eden Fetâvây-ı Hindiye'dir (Fetâvây-ı Âlemgiriye veya Fetâvây-ı Cihângiriye de denir). İkincisi de, örfî hukukun özellikle ta'zir cezalarıyla ilgili kısmını tedvîn eden Osmanlı Umumî Kanunnâmelerinin birinci babına benzeyen Âyîn-i Ekberî yahut Ahkâm-ı Âlemgirî isimli kanun mecmuasıdır. Bu kanun, tamamen şer'î hükümlere uygun olduğu gibi, Osmanlı Kanunnâmelerine doğrudan etkisi sözkonusu değildir.⁹
- 4) Diğer taraftan Osmanlı Kanunnâmelerinin, tamamen sünnî olan ülû'l-emr tarafından hazırlanan eski Müslüman devletlere ait bazı kanun hükümlerini aynen iktibâsı veya ondan etkilenmesi de garip karşılanmamalıdır. Zira iktibas edilen kanunlar, ya harâc, öşür veya cizye vergilerinin tahsili, nisbeti ve mikdarlarını ilgilendirmekte ya da örfî bazı vergileri tanzim etmektedir. Değişen sadece bazı nispet, miktâr ve örfî vergilerdeki isimlerdir. İlerde tafsilâtıyla bahsedeceğimiz gibi Diyarbekir Eyâleti'nin ilk kanunları Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan'ın Kanunlarından iktibâs edilmiştir ki, bunlar Doğu Anadolu, Azerbeycan, Irak-ı Arab ve Irak-ı Acem'de daha önce tatbik edilen kanunlardır. Doğu Anadolu'da 922/1516'dan 955/1548 yılına kadar tatbik

OSMANLI KANUNNÂMELERİ (DOĞUŞU, ÇEŞİTLERİ VE TARİHÎ SEYRİ)

edilmeye devam edilmiştir. Osmanlı Kanun koyucusu, Irak'ı fethedince Safevî kanunlarını ilga ettiği halde, Uzun Hasan kanunlarını yürürlükten kaldırmamıştır. Maraş ve çevresinde tatbik edilen Zülkadiroğullarına ait Alâüddevle ve Bozok Kanunnâmeleri de, Osmanlı Kanunnâmelerinde yer alan ta'zire ait cezâî hükümlere benzediği için aynen ibkâ edilen kanunlar arasındadır.

- 5) Diğer taraftan Suriye ve Mısır'da görülen Memlûklülere ve özellikle de Sultan Kayıtbay'a ait bazı örfî vergileri tanzim eden kanun hükümlerinin te'sirlerini, Adana, Tarsus ve Sis Kanunnâmelerinde görmek mümkündür.¹⁰
- 6) Bazı araştırmacıların rağmına Kuzey Afrika bölgesinde ve özellikle Fas ve Cezâyir'de görülen örfî hukuk ve kanunnâmeler de, İslâm'ın sınırlarını çizdiği örfî hukukun kapsamına girmektedir. Fas Berberîlerinde her kabilenin ve hatta her havalinin isserf denilen hususî bir kanunu olduğu doğrudur. Ancak bu, Mâlikî mezhebini kabul eden Fas halkının, amel-i eh-i Medine prensibinden ilhâm alarak geliştirdikleri ve Fas ameli diye bilinen meşrû dairedeki örfî hukuklarından başka bir şey değildir. O bölgede yetişen İslâm hukuk tarihçilerinin tespitlerine göre, "Fas ameli=el-amelü'l-Fâsî", Medine amelinin bir uzantısıdır. Ancak Medine ameli, Medine ahalsinin sünneti temsil eden örf âdetlerine dayanırken, Fas ameli, o bölgenin örf âdetlerine istinâd etmektedir. Bazı hukuk tarihçilerinin araştırmaları, Fas amelinin kökeninin Medine ve Endülüs ameline dayandığını göstermektedir. Mâlikî mezhebi Kuzey Afrika'da yayılınca, buradaki hukukçular da Medine ameli prensibini benimsemişler ve bu esasan hareketle, fetvâ ve kazâ süzgecinden geçen yerli örf âdetleri hukukun kaynağı olarak kabul etmişlerdir. Mâlikî hukukçular da, Fas amelinin, bu bölgenin zaruret, maslahat, âmme ihtiyaçları ve örf âdetlerine dayanan örfî bir hukuk olduğunu eserlerinde belirtmişlerdir.¹¹

Netice olarak, İslâm'ın ilk devirlerinden beri ülü'l-emre tanınan yasama yetkisi, Hz. Peygamber ve Dört Halife Devri'nde sünnet, icma ve kıyas yoluyla doğrudan kullanılmış, Emevîler zamanında müçtehidlerin gayretleri buna ihtiyaç göstermemiştir. Abbasiler Devri'nde, İmam Ebu Yusuf'un Kitabü'l- Harac'ı; Mâverdî ve Ferrâ'nın El-Ahkâmü's-Sultâniye'si örfî hukukun boşluğunu doldurmuştur. Selçuklular Devri'nde Nizâmülmülk'ün Siyâsetnâme'si ve Sultan Melikşah'ın hazırlattığı "Mesâil-i Melikşahiye" bu gayeye hizmet etmiştir. İlhanlılar, Cengiz Yasası'nı ve eski Türk devlet geleneğini şer'ileştirmeye çalışmışlar; Timur'un Tüzükât'ı ise, idare hukuku alanında örfî hukukun en güzel misâlini teşkil etmiştir. Gerçek şudur ki, İslâm'ın ülü'l-emre tanıdığı yasama yetkisini en güzel kullanan ve hiçbir alanı ihmâl etmeyen ilk müslüman devlet, Osmanlı Devleti'dir. Osmanlı Devleti elbette ki hem eski Türk örf-âdetlerinden hem Selçuklu devlet geleneğinden ve hem de muâsırı olan Hasan Padişah ve Kayıtbay kanunlarından istifâde etmiştir. Ancak Osmanlı Kanunnâmelerinin asıl kaynağı kitabımızın başında zikrettiğimiz örfî hukukun kaynaklarıdır ve bunun asıl izahını şer'î tahliller kısmında da görmek mümkündür. Osmanlı kanun koyucuları, Hz. Ömer'in İran fethinden sonra yaptığı gibi, fethettikleri memleketlerdeki, şer'a muhâlif olmayan örf âdetlerle halkın alışık olduğu örfî vergi şekillerine uzun müddet riâyetkâr kalmışlar; ancak lüzum hâsıl oldukça ve yerli ahalinin mürâcaatı üzerine yavaş yavaş onları ta'dil ve ıslâh etmek sûretiyle, bütün memleket için umumî ve müşterek bir nizâma doğru yükselme imkânını bulmuşlardır.¹²

1. Kanunnamelerin Hazırlanışı

Osmanlı Devleti'ndeki örfî hukukun meyvesi olan kanunnâmelerin hazırlanışı, tertibinde müessir olan makamlar ve bu makamların bağlayıcılığı ile resmîyeti hususunda çok garip

OSMANLI KANUNNÂMELERİ (DOĞUŞU, ÇEŞİTLERİ VE TARİHÎ SEYRİ)

fikirler vardır. Bu fikirlerden bazılarına göre, kanunnâmeler bir yasama faaliyeti veya bir kanunlaştırma hareketinin sonucu değildir. Belki teker teker sâdir olan padişah irâde ve fermanlarının bir araya gelmesi sonucu meydana gelmiştir. Ayrıca bir çoğunun resmî hiçbir sıfat ve selâhiyeti olmayan kimseler tarafından sırf ilmî bir merak ve tecessüsle toplanan mecmualar olduğu bile ileri sürülmüştür.¹³ Bu tür iddialar; ana kanun nedir? Buna dayanılarak çıkarılan nizamnâme, ta'limâtname ve yazılı emir ne demektir? Ayrıca "Düstur" yahut "Kanunlar" adıyla yayınlanan hukukî düzenlemelerin kaynağı nedir? Her hukuk hocasının veya hukukçunun günümüzde bile, ayrı bir medeni kanun neşri, medeni kanunun gayr-ı resmî olması mı demektir? Bu ve benzeri uzayıp giden soruların cevaplarının bilinmediğini göstermektedir. Biz burada, bütün Osmanlı Kanunnâmelerinin günümüzdeki şekliyle bir meclisten çıktığını iddia etmeyeceğiz. Ancak baştan şunu belirtmek istiyoruz ki, sayıları belli olan umumî kanunnâmelerin tamamı, biraz sonra zikredeceğimiz kanunî prosedürden geçmiştir. Sayıları 500'ü geçen hususî kanunnâmelerin hepsi ve iki satırlık da olsa, bütün irâde ve fermânlar, eğer örfî hukuku ilgilendiriyorsa ve sadece icrâî bir emir değilse, yasama faaliyeti veya kanunlaştırma hareketi diyebileceğimiz bir ameliyeden sonra kanun veya ferman adını almıştır.

Söz konusu kanun veya fermanların, sonradan bazı hukukçular tarafından aynen veya değiştirilerek kanun mecmuaları hâline getirilmeleri onların resmî sıfatlarını ortadan kaldırmaz. Zira aynı şey bugün de yapılmaktadır. Yani Hazerfen Hüseyin Efendi Telhîsü'l-Beyân'ı kaleme aldı diye, buradaki kanun hükümlerinin vâzı'ı olarak kabul edilmediği gibi, bu kanun hükümlerinin bir yasama faaliyeti yahut codification sonucu meydana gelmediklerinin delili olarak kabul edilemez. Zira ilerdeki izahlar ve bu külliyâttaki bilgiler Hazerfen'in Kavânin kitabı ile ilmî bir tarzda mukâyese edilirse, Hezarfen'in, günümüzdeki hukukçuların yaptığı gibi, daha önce tedvin edilen kanun, nizâm ve fermanları, aynen yahut telhis sûretiyle kitabına aldığını gösterecektir. Zaten kendisi de kitabının kaynağı olarak, "kanunnâmelerden ve tevârihlerden ve defâtir-i atik ve cedid ve ahkâm-ı hümâyûndan düstûr'ul-amel olan kavânin-i divâniyeyi..." şeklinde ifade etmektedir.¹⁴

Bu tarz bir hususî kanun mecmuasında da konu, "Binâen alâzâlik mesâil-i şer'îyede kütüb-i fıkhîye tetebbu olunduğu gibi umûr-ı örfiyede dahi ceraid-i kavânin-i sultâniye tetebbu'ı mültezemdir." "... âmme-i nâsa enfa' ve evlâ ve nizâm-ı âleme elyak ve ahrâ olmak üzere "vaz" eyledikleri âdât ve kavânin-i munife'de ferman-ı â e cem' ve tertib eylemişlerdir" cümleleriyle özetlenmektedir.¹⁵ Yani bütün kanunlar, bugün yasama faaliyeti yahut kanunlaştırma hareketi olarak ifade ettiğimiz "vaz"= kanun koyma" ameliyesine tâbi' olduğu gibi, Fâtih'in teşkilât kanunu veya Tevkiî kanunu gibi mecmualar da ferman üzerine tertip olunup tasdik olunmuşlardır. Şimdi kanun koyma demek olan vaz' ameliyesinin nasıl yapıldığını kısaca görelim:

Osmanlı Devleti'nde ül'l-emr'in vazifelerini, tasdik makamı padişah, arz makamı sadrazam ve "Şûrâ Meclisi" de Divan-ı Hümâyûn olan üçlü bir organ yürütür. Divân-ı Hümâyûn'un tabil üyesi olan nişancı (sonraları reisü'l küttâb) kanun tasarılarını hazırlamakla vazifelidir. Nişancının kanun tasarılarını nasıl hazırlayıp tasdik ettirdiğine ait önce şu kanun hükümlerini zikrelelim:

"Kanun-ı Nişancı; tuğray-ı şerif hizmetiyle memurdur. Ve kendi hânelerinde kanuna müte'allık ahkâm yazılır. Mümeyyizi tashih eyledikten sonra kendüsi tuğraların çeker. Ve defter tashih olunmak lâzım gelse, kendüye hitâben vârid olan fermân mücibince, defterhânedan getürdüb kendi kalemiyle tashih eder. Tashih fermanı vârid oldukda, kanun budur ki, evvelâ ol fermân-ı şerifin tuğrâsını bizzât vezir-i a'zam hazretleri çeker. Ba'dehû

OSMANLI KANUNNÂMELERİ (DOĞUŞU, ÇEŞİTLERİ VE TARİHÎ SEYRİ)

ferman kendüye geldikde zahrının bir köşesine "defteri gele" deyû kalemiyle işâret edüb defter eminine gönderir. Ol saat defter-hâne kesedârı defteri ve ol fermân-ı şerifi bile götürür. Pes ber müceb-i fermân-ı hümayûn mahallini bulup tahrir ve tashih eyledikten sonra ferman-ı şerifi kendi hıfzeder... Ve Divan tarafından verilen şikâyet ahkâmın Reis Efendi "resîd" ettikten sonra kesedârı cem' edüb kendüye götürür, tuğrâların çeker. Ve Kavânin-i Osmaniye ve Merasim-i Sultâniye, nişancılarından suâl oluna gelmiştir. Sâbıkda bunlara "müftî-i kanun" itlâk olunmuştur."¹⁶

Zikredilen bu kanun hükümleri çerçevesinde, birer tane müşahhas misâl vererek, kanunnâmelerin nasıl hazırlandığını görelim. Bilindiği gibi, kanunnâmeler umumî ve hususî olmak üzere iki ana gruba ayrılmaktadır. Hazırlanışları itibariyle de bu iki grup arasında bazı cüz'î farklar vardır.

A. Umumi Kanunnamelerin Hazırlanışı

Umumi kanunnâmeler, Fâtih'in teşkilât ve Kanun-ı Osmanî olmak üzere iki; II. Bâyezîd, Yavuz, Kanunî ve bir görüşe göre III. Ahmed'in birer umumî kanunnâmesi vardır. Bunlar ve benzerleri, zamanın nişancısı tarafından padişahın fermanı üzere hazırlanır. Divan-ı Hümayun'da mütâlaa edilir. Sadrazam da bizzat müzâkere ve tashihiye katılır. Padişaha arz edilir. Tasdik edilince bütün re'âyâyı bağlar hale gelir. Özellikle Kavânin-i Örfiye-i Osmanî adıyla anılan kanunnâmeler, şer'î fetvâ ve kazâ süzgecinden de geçirilirler. Zikredilen hususa misâl teşkil etmek üzere, Fâtih'in teşkilât ve Kanunî'nin Kavânin-i Örfiye-i Osmanî'sinden şu ifâdeleri nakletmek istiyoruz:

Fâtih'in teşkilât kanun tasarısını kaleme alan nişancı şöyle demektedir:

"...Bu evrâk-ı Kavâid-i Sultanî ve sahife-i kavânin-i Hâkânî'nin câmil olan... Muhammed bin Mustafa el-ma'rûf bi Leys-zâde et-Tevkiî... Muhammed Hân İbnü's-Sultân Murad Hân'ın... zaman-ı şeriflerinde... sâbıkan ecdâd-ı izâmları zamanında olan kavânin-i mazbûta defter olunmayub, eksik olan yerlerin dahi kendileri re'y-i munîr-i velâyet-te'sirleri ile tekmil buyurub, Divan-ı Hümayûn'da ebedü'l-âbâd ma'mûlünbih olmak için bir Kanunnâme tahrir olunmak lâzım gelmeğün, bu abd-i hakîr ferman-ı celilleri üzere nazm u inşâ edüb, herkes müstefid olmak için ıstılâh u ibâretten ferâğat olunub, lisân-ı Pâdişah-ı gerdûn-vakar'dan naklile yazılıub ve üç bâb üzere kılındı."¹⁷ metinde anlatıldığı şekilde ulemâyâ yazdırılan ve başına da "Bu kanunnâme, atam ve dedem kanunudur ve benim dahi kanunumdur. Evlâd-ı kirâmım neslen ba'de neslin bununla âmil olalar" diye hatt-ı hümayûn düşülen bir kanun, elbetteki bir kanunlaştırma eseridir ve resmî bir hüviyet taşımaktadır. İdarî kanun olduğunu unutmayalım ve ülû'l-emrin doğrudan sınırlı yasama yetkisine girdiğini hatırlayalım.

İkinci misâlimiz, Koca Nişancı tarafından kaleme alındığı muhtemel olan Kanunî'nin ilk dönemlerine ait Kavânin-i Örfiye-i Osmanî mukaddimesidir:

"Kanunnâme-i Osmanî Sebeb-i tahrir-i misâl, vâcibü'l-ittibâ' ve'l-ımtisâl-Enfezehullâhu Te'âlâ El- Melikü'l-Müte'âl-hükmi oldur ki,

Merhûmân ve mağfûrân atam ve dedem-Nevverallâhu te'âlâ merkadehumâ nazar kılmışlar ve görmüşler kim, zâlimler mazlûmlara zulm kılub hadden tecâvüz edüb re'âyânın hâli mükedder olub ve ol sebebden Kanun-ı Osmânî vaz' etmişler imiş. Yine ben dahi buyurdum ki, beğlerbeğiler ve sancak beğiler ve çeribaşılar ve subaşılar ve sipahiler bu

OSMANLI KANUNNÂMELERİ (DOĞUŞU, ÇEŞİTLERİ VE TARİHÎ SEYRİ)

Kanun-ı Osmanî üzere re'âyâdan hukûk ve rûsûm taleb edeler. Ziyâde zulm ederler ise, itâb-ı elfîmîme müstahak olurlar. Şöyle bileler, i'timadî kılalar."¹⁸

Zikredilen bu misâllerden, bütûn umumî kanunnâmelerin, resmî prosedürlerden geçtiğini, en ufak bir tashihinin dahi ciddî formalitelere tâbi tutulduğunu müşâhede ediyoruz. Ancak resmen kabul edilen kanunların, elbetteki hususî ve gayr-ı resmî nüshaları, günümüzde olduğu gibi, bulunabilecektir.¹⁹

B. Hususi Kanunnamelerin Hazırlanışı

Hususî kanunnâmelerin hazırlanışında bazı farklılıklar vardır. Özellikle, bu tarz kanunların çoğunluğunu teşkil eden sancak kanunnâmelerinin aslı ve esası, Kanun-ı Osmanî denilen umumî kanunlardır. İlgili bölgenin tahririni yapan defter emînleri ve vilâyet kâtibleri, tahrir işlemini bitirdikten sonra, mufassal defterin başına o sancakdaki hususî örf-âdet kâidelerini ve şer'î ve örfî vergilerin nisbet ve mikdarlarını da nazara alarak, Kanun-ı Osmanî'yi o bölgeye adapte ederler. Çoğu kanunnâmelerin başında zikredilen "ber müceb-i Kanun-ı Osmanî" veya benzeri ifadeler göstermektedir ki, hususî kanunlar, yeni vaz'edilen kanunlar değildir; belki Kanun-ı Osmanî'nin o yerlerin sosyal ve iktisadî şartlarına intibak ettirilmiş şekilleridirler. Bu tarzda hazırlanan sancak kanunnâmeleri, mufassal defterin başına kaydedilir. Ba'zıları önemine binâen merkezde ve çoğunlukla da nişancının evinde temize çekilir. Mümeyyiz tashih eder. Sadrazamın arzı sonucu padişah tasdik eder ve tasdik edilenlere tuğrâyı nişancı çeker. Böylece defterlerin muhtevâsı ve kanunnâme kesinleşmiş olur. Artık bütûn re'âyâyı bağlar.²⁰

Yukarda zikredilen esaslara örnek teşkil etmesi için bir hususî kanunnâmenin (defter) mukaddimesini zikredelim: Erzurum ve Pasin Livası'nı tahrir eden defter emini Mirza bin Muhammed ile vilâyet katibi Mustafa, Sultan Süleyman Han'ın fermanı üzerine, "Ferâmîn-i Sultanî" ve "Kavânin-i Kadîm-i Osmânî" esas alınarak, vilâyetin ileri gelenlerine de danışarak Müslümanların maslahatlarını, padişah haslarını, sipahi ahvâlini, memleketden alınacak bâc ve harâc ahvâlini tanzîm eden kanunu ve vilâyete ait mufassal defteri hazırladıklarını ve sonra da Padişaha arz ettiklerini belirtmektedirler. Hatta kanunnâmenin başlangıcı konuyu daha da aydınlatmaktadır:

"Tafsîl-i icrâ-i şer'îye-i müte'âmîle (şer'î hükümlere uygun örfî hukuk demektir) ve kavânin-i rûsûm-i Osmâniye oldur ki; mukaddemâ emr-i hümâyûn üzere Bayburd ve Erzurum Sancakları kitâbet olundukda köhne defterde mukayyed olub Hasan Padişah Kanunu deyû icrâ olunan kavânin-i müte'âmîleye kabâil-i re'âyâ ve tavâif-i tüccâr ve ahâlî-i memâlik-i mahrûsa mütehammil olmayub Rum Kanunu (Kanun-ı Osmanî) olmasın ricâ etdikleri pâye-i serir-i a'laya arz olundukda cenâb-ı husrevânînin zilâl-i adâlet ve sâye-i merhamet-bahşları zuhûr bulub vilâyet-i mezbûre halkına dahi Rum Kanunnâmesi (Osmanlı Kanunnâmesi) emrolunub ber müceb-i emr-i âli defter-i cedide kaydolunub ol zamandan berü Rum Kanunu (Osmanlı Kanunu) icrâ olunub hâliyâ Erzurum ve Pasin Sancakları müceddeden kitâbet olundukda ahâl-i Erzurum emr-i âli-i sâbık mücebince icrâ olunan Kanunnâmeyi murad ettükleri ve Pasin sancağı dahi serhad'de olmakla ekser re'âyâsı perâkende olub cem' olub ma'mûr olmak için Rum Kanunu (Osmanlı Kanunu) lâzım idüğü bil-fi'il kitâbet olunan defter-i cedid ile atebe-i ülyâyâ arz olundukda bunlara dahi Rum Kanunu (Osmanlı Kanunu) ferman olunmağın emr-i hümâyûn üzere defter-i cedide kaydolunub alet-tafsîl tahrir olundu."²¹

C. Ferman, Berat ve Benzerlerinin Hazırlanışı

OSMANLI KANUNNÂMELERİ (DOĞUŞU, ÇEŞİTLERİ VE TARİHİ SEYRİ)

Bir de kısa ferman, berât veya yasaknâme şeklinde ba'zı kanun-hükümleri vardır ki, bunların da hazırlanışı yukardakilerden farklı değildir. Fermân, berât, veya yasaknâme, Nişancı tarafından hazırlanır; Divan-ı Hümâyûn'da müzâkere ve mütâlaa olunur. Sadrazamca Padişah'a arzedilip tasdik olunduktan sonra yine nişancı tarafından tuğra çekilir ve kesinleşir. Bunların değişik zaman ve zeminlerde tedvîninin hususî yahut resmî kişilerce yapılması, sözkonusu düzenlemelerin resmî ve bağlayıcı kanun hükmü olma vasıflarını izâle etmez.²²

2. Kanunnamelerin Fetva ve Kaza Süzgecinden Geçirilişi

Ayrıntılarını "Kanunnâmelerin şer'î tahlilleri" kısmında göreceğimiz gibi, Osmanlı kanun koyucusunun vaz'ettiği kanun hükümlerinden tamamen şer'î hüküm olanlar ve içtihadî hükümlerin tercihi tarzında tedvîn edilenler, İslâm hukukçularının gayreti sonucu ortaya çıkmıştır. Ancak ülû'- emrin sınırlı yasama yetkisine tefvîz edilen "nizam-ı memleket ve hıfz ve hirâset-i ra'yyet ve siyâsete müte'allık umûr" yani idarî ve askerî kâideler, devlet mes'elelerinde tecrübeli yani "hükkâm-ı seyf ve siyâset olan vükelây-ı devlete havâle" edilmiştir. Bunların da fetvâ ve kazâ süzgecinden ilmî kontrol açısından geçirildiğini, kanunnâmeleri tetkik edenler inkâr edemezler. Bilindiği gibi, Osmanlı Devleti'nde şeyhülislâm tarafından yahud hâkim ve müftülerden biri tarafından tasdik olunmamış hiç bir kanun, fermân ve irâde yoktur. Ancak padişah icâzetli âlim ise bu durum müstesnâdır.²³ Şimdi bu hali biraz daha açalım:

a- Osmanlı Kanunnâmelerinin tedvini ekseriyet itibariyle Fatih, II. Bâyezid, I. Selim ve Kanunî Devri'ne rastlar. Bu dönemlerdeki Kanunnâmelerin tedvininde başta Ebüssuud, İbn-i Kemâl ve benzeri şeyhülislâmın rolü olduğu inkâr edilemez. Ve bu ilim adamlarının verdikleri kararlarla padişahın emir ve irâdelerinin kanunî bir kudret kazandığı da, bir çok kanunnâmede açıkça görülmektedir. Çoğu kanunnâmelerin başında yer alan "Beyân-ı tafsî-i kavânin-i şer'iyye-i müte'âmile ve kavâid-i rûsûm-ı örfiye-i müte'ârifeye ki, mebânî-i defâtir-i Osmaniye ve meâhiz-i ahkâm-ı Sultâniyedir" şeklindeki ifadeler de bunu te'yid etmektedir. Aksi iddiaları destekleyen ciddi bir delil yoktur.²⁴

b- Kanunnâmelerin şeyhülislâmın tasdikinden geçmediğini kabul etsek bile, yukardaki şart gerçekleşmiştir. Zira kanunnâmelerin müsveddesini yazan, tashih eden ve müzâkeresini yapan ilk dönemdeki nişancılar, defter eminleri ve vilâyet kâtipleri, şer'î hükümleri çok iyi bilen din âlimleridirler. Budin Eyâleti'nin tahririni Ebüssuud; Karaman Eyâleti'nin tahririni İbn-i Kemal Ahmed bin Süleyman; Diyarbekir eyâletinin ilk tahririni İdris-i Bitlisî ve Âmid kadısı; Mısır Kanunnâmesi'nin tahririni İbn-i Kemal ve Hama, Haleb ve Hims livâlarının tahrirlerini ise Haleb kadısının yaptığını misâl olarak zikredersek, mesele daha iyi anlaşılır kanaatindeyiz.²⁵ Bundan da öte Fâtih, II. Bâyezid, I. Selim ve Kanunî Devri'nin bütün nişancıları, ekseriyet itibariyle kadı yahut müfti menşelidir. Mesela, Fâtih Devri nişancılarından Molla Sirâceddin Semâniye müderrislerinden iken ilm-i inşadaki mahâretinden dolayı nişancı olmuştur; Molla Bahâeddin yine Semâniye müderrislerindedir; Nişancı Mehmed Paşa ise Molla Celâleddin'in oğlu olup âlim ve fâzıl bir şahsiyettir.²⁶ II. Bâyezid devri nişancıları olan Kasım Paşa, hem vezir ve hem de âlim; Ahmed Paşa, Molla Fenârî'nin çocuğu; Tâcizâde Ca'fer Çelebi, Mehmed Paşa Medresesi'nin müderrisi; Ahmed Çelebi, Sinan Çelebi, İsa Paşa ve Davud Paşa da, kendi zamanlarının meşhur ilim ve devlet adamlarındandırlar.²⁷ Yavuz Devri nişancılarından Tâcizâde Ca'fer Çelebi, sonradan Anadolu Kazaskeri olmuş; Hoca oğlu Mehmed Paşa ise, uzun süre Edirne Çifte Medrese'de müderrislik ve sonra vezirlik yapmıştır.²⁸ Kanunî Devri

OSMANLI KANUNNÂMELERİ (DOĞUŞU, ÇEŞİTLERİ VE TARİHİ SEYRİ)

nişancılarından Koca Nişancı ünvanıyla bilinen Celâlzâde Mustafa Paşa, Haydar Efendi, Mehmed Bey, Merzifonlu Ramazanzâde, Mehmed Çelebi Abdurrahman Paşa, Naimî Çelebi, Derviş Mehmed Çelebi, Boyalı Mehmed Paşa ve Mehmed Çelebi de asırlarında önemli ilim ve fikir adamları arasındadırlar. Bu arada 978'de nişancı olan Feridun Ahmed Beğ, 981'de nişancı olan Hamza Paşa, 989'da nişancı olan Okçuzâde Mehmed Paşa ile 1005'te bu göreve getirilen oğlu Okçuzâde Mehmed Şâh Efendi, gerçekten büyük ilim ve kanun adamıdır.²⁹ Ve nihâyet Fâtih Kanunnâmesi'nde yer alan "Ve nişancılık, dâhil ve sahn müderrislerinin yoludur" hükmü sonucunda XVI. yüzyılın ilk çeyreğine kadar, bütün nişancılar, ilmiyeden tayin edilmişlerdir.³⁰

c- Bütün bu zikredilenlere rağmen şer'î hükümlere aykırı kanun hükümleri kabul ve ilân edildiğinde, şer'î hukuku temsil eden şeyhülislâm, kadı ve müftülerin bunlara karşı çıktıkları bilinmektedir. Müste'menlerin şâhitlikleri dolayısıyla verdiği bir fetvâda Ebüssuud "Nâ meşrû olan nesneye emr-i sultanî olmaz" diyerek konuyu tavzih etmiştir.³¹ Ayasofya Evkâfına ait dükkânların kiracıları, dükkânlara yerleştirdikleri âlet ve edevâtlarını bahâne ederek ve vakfın da zengin olduğunu ileri sürerek, kendilerinden alınan kira bedellerinin yükseltmemesini ve ecrimisil talep edilmemesini istemişler, padişahdan da ferman getirmişlerdir. Ancak Osmanlı Devleti'nin şanlı hukukçusu Ebüssuud'un bunlara cevabı şu olmuştur:

"Emr-i Sultânî ile nâmeşrû' olan nesne meşrû' olmaz. Haram olan nesne helâl olmak yokdur. Ecrimisilden kusûru ne mikdâr ise, bî-kusûr tazmin olunması gerekir. Emr-i Sultan sadece gayr-ı sahih vakıflarda (yani mirî arazi türü vakıf arazide) mu'teberdir."³²

d- Son olarak, Osmanlı hukukunda kadı, müftü, müderris gibi şer'î hukukun temsilcilerine ehl-i şer'; hukukî kararları uygulayan idarecilere ise, ehl-i örf dendiğini görmüştük. Burada belirtmek istediğimiz nokta şudur: Osmanlı idârecileri, diğer Müslüman devletlerde var olduğu iddia edilen kazaî dualizmin olmaması için kadıyı, kazâî hayatta tek yetkili kabul etmişler; hem şer'î hükümler ve hem de örfî hukuk dediğimiz kanunlarla yargılama ve karar verme yetkisini kadıya tanımışlardır. Ehl-i örfün görevi tatbiktir yani kazaî kararları icrâdır ki, buna siyâset de denilmektedir. Bu konuyu şu kanun hükmü tavzih ve te'yid etmektedir:

"Kavânin-i-in'izâm âyîni, Divân-ı şer'-i nebevî ve mahkeme-i muhkeme-i Mustafeviye'de... icrây-ı ahkâm-ı şer'îye eden hükkâm-ı zevil-ihtirâm... dahi ma'lûm ve mefhûm edinmek ehemm ve elzem, belki emr-i mütehattimdir. Zirâ hükkâm-ı şer'-i mutahhar, mücerred umûr-ı şer'iyye istimâ'ına münhasır değıllerdir; belki cem'ân umûr-ı şer'iyye ve âyin-i örfiyyede kat'-ı nizâ' ve fasl-ı husûmet için mevzû' ve memûrlardır."³³

O halde kadıların görevi, şer'î ve örfî hukuk alanında yargı görevini üstlenmek, ehl-i örfün vazifesi ise bunları icrâ eylemektir.

Burada şunu da kaydedelim ki, bazı kanunnâme nüshalarında, özellikle XVI ve XVII. yüzyıllarda, kanun hükümlerinin hâşiyelerine düşülen bazı notlarla, bu hükümlerin yanlış ve şer'î şerife aykırı olduğu kaydedilmiş ve yürürlükten kaldırıldığı zikredilmiştir. Nişancılar tarafından düşülen bu notlar, sınırlı yasama yetkisi kullanılırken, şer'î esaslara muhâlif hükümler de vazedildiğini, ancak farkına varılınca sonradan ilga edildiğini göstermektedir. Hususan örfî tekâlifde bu durum çokça görülmektedir.³⁴

II. Kanunname Çeşitleri

OSMANLI KANUNNÂMELERİ (DOĞUŞU, ÇEŞİTLERİ VE TARİHİ SEYRİ)

Örfî hukukun meyvesi olan kanunnâmelerin "kanun kitabı" manasında tedvîn edilmiş şekillerinin muhtelif tarz ve tiplerde olduğu yukardaki bilgilerden anlaşılmaktadır. Biz, burada söz konusu kanunnâmelerin çeşitleri üzerinde kısaca durmak istiyoruz:

1. Umumi Kanunnameler

Osmanlı kanunnâmelerinin temeli ve örfî hukukun anayasası olan umumî kanunnâmeleri de üç guruba ayırabiliriz:

A. Kanun-ı Osmanî'ler (Rum Kanunu)

Osmanlı hukukunda Kanun, Kanun-ı Münîf, Kanun-ı Padişahî, Rum Kanunnâmesi ve Kavânin-i Örfiye-i Osmanî tâbirleri ile anılan, hususi kanunnâmelerin çoğunluğuna kaynaklık eden, ceza, tımar nizâmı, sipahi, re'âyâ, malî vergiler ve benzeri hususlara ait hükümler ihtiva eden umumî kanunnâmelerdir. Bazı iddiaların tersine, çekirdeği Fâtih Devri'nde atılmış olan bu kanunnâmeler, Kanunî zamanında kemâline ulaşmış ve çok az bazı ta'dillerle Tanzimat sonrasına kadar yürürlükte kalmıştır. Bunları kısaca tanıtmakta yarar vardır:

A1. Fatih'in Kanun-ı Osmanîsi

"Kanun-ı Padişahî" diye bilinen ve 893 tarihli nüshası elimizde olan bu kanunnâme dört fasıl ve 68 maddeden ibârettir. Viyana Kütüphâne-i Kralîsi Yazma No: A.F. 555, sh. 95'te bulunan tek nüshası vardır. Mehmed Ârif tarafından TODER'in 1329 tarihli ilâvesinde yayınlanan ve Fâtih'e isnâd edilen kanunnâme ise, Kanunî'ye aittir. Fâtih Kanunnâmesi'nin I. faslı, zina ve iffete karşı işlenen diğer suçların cezalarını; II. faslı, dövüşme, sövüşme ve katle ait cezaları; III. faslı, içki içme, hırsızlık ve bühtana ait cezaları, IV. faslı ise, re'âyâdan alınan vergiler, gümrük vergileri ve tımar nizâmına ait bazı hükümleri ihtiva etmektedir. Değişik yerlerde yayınlanmış olan bu kanunnâme, II. Bâyezid tarafından genişletilerek kabul edilmiştir.³⁵

A2. Bâyezid'in Kavânin-i Örfiye-i Osmanîsi

907/1501 tarihli ve Mustafa bin Ramazan tarafından istinsâh edilen bu kanun mecmuası, Beldiceanu tarafından yanlış olarak Fâtih'e isnâd edilmiştir. Kanunî'ye ait umumî kanunnâmenin bir nüshasında yer alan "merhûmân ve mağfûrân atam ve dedem-neverallâhu merkadehumâ-nazar kılmışlar ve görmüşler kim, zâlimler mazlumlara zulm kılub hadden tecâvüz edüb re'âyânın hali mükedder olub ve ol sebepden Kanun-ı Osmanî vaz' etmişler imiş"³⁶ ifadeden anlaşılacağı üzere, hem Yavuz ve hem de II. Bâyezid umumî kanun vaz'etmişlerdir. Konya Koyunoğlu Yazmaları arasında bulunan Kanunnâme üç babdır: Birinci bab, dört fasıl halinde cinâyetlerin cezalarını; ikinci bab, altı fasıl halinde sipahi ve re'âyâ münâsebetlerini; üçüncü bab ise altı fasıl halinde kefer, eflâklar ve yürükler gibi re'âyâyâ ait ahvâli tanzim etmektedir. Yavuz'un kanununa göre kısadır ve sadece faksimilesi yayınlanmıştır.³⁷ Tipik bir Osmanlı Kanunu olan bu kanunnâme, devrindeki hususî kanunların anayasası durumundadır. O dönemde hazırlanan Hüdâvendigâr Kanunnâmesi ve Anadolu, Karaman ve Rum Eyâletine ait Kanunnâmeler incelenirse mesele daha iyi anlaşılır.

A3. Yavuz Sultan Selim'in Kanunnâmesi

OSMANLI KANUNNÂMELERİ (DOĞUŞU, ÇEŞİTLERİ VE TARİHÎ SEYRİ)

Son zamanlarda varlığı keşfedilen Kanunnâme-i Sultan Selim, Kanunnâme-i Osmanî diye bilinmekte ve 971 tarihinde istinsâhı yapılmış bulunmaktadır. Leningrad ve Arnavutluk Devlet Arşivlerindeki nüshalarından tanıdığımız bu kanunnâmenin çok sayıda fasıllardan ve 169 maddeden meydana geldiğini görüyoruz. İlk üç fasılda cezaî hükümleri, sonraki fasıllarda ise, reâyadan alınan resimle, öşür, resm-i ağnâm, resm-i otlak, resm-i kışlak, yörük, resm-i gevvâre, resm-i arûsâne, resm-i duhân, tımarlar, rûsûmât-ı şer'îye ve ihtisâb hükümlerini tanzim etmektedir. Dikkatimizi çeken husus, bu kanunnâmenin çok az değişikliklerle II. Bâyezid Kanunnâmesi'nin genişletilmiş şekli olması ve fasıl tertibi açısından da Kanunî'ye ait ilk dönem kanunlara benzemesidir. Elimizde dört nüshası bulunmaktadır: Leningrad Şark Enstitüsü, B 1882; A 250; Arnavutluk Devlet Arşivi, Belgeler Koleksiyonu, No: K13, Belge 127, sh. 26-97; Tiran Milli Kütp. Şark Yazmaları No: 154 g. 25/1-74.³⁸ Kitabımızın giriş kısmının te'lifini tamamladıktan sonra Millî Kütüphane M.F.A. No: 4848'de de bir Yavuz Kanunnâmesi'nin bulunduğunu tespit ettik.

A4. Kanunî'ye Ait Âyîn-i Kavâid-i Cihânbânî ve Kavânîn-i Örfiye-i Osmanî

Kanunî Sultan Süleyman Devri'ne ait Osmanlı Kanunu, 46 yıl içerisinde kısmen genişletilerek bir kaç kere kaleme alınmıştır. Elimizdeki yazmaların üç tarz tertibi bulunmaktadır: Birincisi; en son 929 tarihini taşıyan ve 20 fasıldan meydana gelen ilk nüshadır. Çok orijinal hükümler ihtivâ eden bu kanunnâme, cezâî hükümlerle başlamakta ve Yavuz Dönemi'ndekine benzer tarzda ihtisâb hükümleri ile sona ermektedir.³⁹ İkincisi, üç bab ve çok sayıda fasıllar halinde tanzim olunan, bac ve ihtisâb hükümleri ile sona eren bir başka tertib kanunnâmedir. Celâlzâde Mustafa Çelebi'nin ilk tertip ettiği nüsha olabilir. Yurt dışında ve içinde bazı nüshaları vardır.⁴⁰ Üçüncüsü ve en önemlisi de, Koca Nişancı'nın muhtemelen Kanunî'nin son yıllarında onun fermanı ile tanzim ve tertip ettiği "Kavânîn-i Örfiye-i Osmanî"dir ki, Kanunî'ye ait kanun nüshalarının, %90'ı bunun istinsâhıdır ve padişahlar da kendileri için hususî nüsha tanzim etmişlerdir. Padişahın emri âlisi ile bir mücelled halinde tanzim edilen bu kanunnâme üç babdır: I. Bab, cinâyât karşılığındaki cürm ü cinâyet cezalarını tanzim eden dört fasıl; II. Bab, sipahi, sâhib-i tımar, bâc, beytûlmal, müselleme, yaya ve ra'iyet rûsûmunu tanzim eden yedi fasıl; III. Bab ise, ra'iyetlik, kefere, azeb, yörük, haymâne, eflâklar, bida'-ı merfû'a ve odun hükümlerini tanzim eden yedi fasıldan teşekkül etmektedir. Tânzimât'a kadar bazı tadiller dışında yürürlükte kalan Kanunî Kanunnâme'nin resmî ve hususî nüshalarının sayıları yüzü geçmektedir. Bunlardan bazılarını zikredelim (Farklı tertiplerde):

Ali Emîrî, Kavânîn, No: 78 (I. tertib); Âtîf Efendi, No: 1734, Vrk. 68/b 121/b (Son tertib ve önemli bir nüsha); Topkapı, Revan, 1935, Vrk.11-40 (Resmî bir nüsha); Revân, 1936' (Resmî bir nüsha); Bağdat Köşkü, 346, Vrk. 1-27; İstanbul Ün. Türk. Yazm. No: 2730 (Kanun-ı Padişahî); 5826 (Hazine nüshası); 2753, Vrk. 1-35; 3239, Vrk.1-47 (Padişah nüshası); Köprülü, No: ILI/K/99; Nuruosmaniye, No: 4094 (mühim); Süleymaniye Kütüphânesi, Antalya Tekelioğlu No: 806 Vrk.193-212 (Hazine nüshası); Çelebi Abdullah, 405, Vrk. 51-78; Esad Efendi, No: 587, Vrk. 75-95 (I. tertib); 2362, Vrk.1- 30; Fâtih, No: 3507, Vrk.1-39; İsmihân Sultan, No: 216, Vrk. 192-223; Reisü'l-Küttâb, No: 1001, Vrk. 40 vd. (Tashihli bir nüsha); Serez, No: 2728, Vrk. 5-30; Ayrıca, Veliyyüddin, 1970.

A5. Ahmed'e Ait kanunnâme-i Osmanî

Aslında bu, Kanunî'ye ait kanunun I. Tertibinin kısmen ta'dil edilerek kabul edilmiş şeklidir. Müstakil bir kanun saymak yerine, onun ta'dil edilmiş şekli kabul etmek daha yerindedir. 24 fasıl üzere tertip olunmuştur. Süleymaniye Kütüphânesinde de nüshalarına

OSMANLI KANUNNÂMELERİ (DOĞUŞU, ÇEŞİTLERİ VE TARİHÎ SEYRİ)

rastlanmaktadır.⁴¹

A6. IV. Murad'a Ait Kanunnâme-i Sultânî

Bu zamana kadar tek nüshasına rastladığımız bu Kanunnâme, on sekiz fasıldır ve hem tertip tarzı ve hem de muhtevâsı itibariyle diğerlerinden farklıdır. İhtisâb hükümleriyle başlayan Kanunnâme, bâc ahkâmı ile devâm etmekte ve 5-6. faslını cerâime ayırmış bulunmakta ve serbest tımar hükümleri ile sona ermektedir. Ayrıca II. Murad'a da ait olabilir.⁴²

Buraya kadar zikrettiğimiz altı çeşit Kanunnâme'nin ortak özellikleri şunlardır: Hepsisi de aynı konuları tanzim etmektedir. Hepsinin temeli Fâtih Kanunu'dur ve birbirinin değiştirilmiş, ta'dil edilmiş veya genişletilmiş şeklidir. Osmanlı eyâlet kanunnâmelerinin esasını teşkil ederler. Kanun-ı Osmanî, Rum Kanunu ve benzeri ifadeler zikredilince genelde bunlar kastedilirler.⁴³

B. Teşkilât Kanunnâmeleri

Osmanlı anayasa ve idâre hukukuna ait iki önemli teşkilât umumî kanunnâmesi vardır. Diğer idarî kanunlar tamamen bunların izahı, özeti veya genişletilmiş nüshaları durumundadırlar. Bunları kısaca tanıtalım:

B1. Fatih'e Ait Kanunname-i Âl-i Osman

Bu kanunnâme, Osmanlı idare hukukunun anayasası hükmündedir. Fâtih'in emriyle Nişancı Leys-zâde tarafından kaleme alınan söz konusu kanunnâme üç bab ve 51 maddeden meydana gelmektedir. I. Bab'da devletin idarî organları ve protokol esasları; II. Bab'da padişahlara hâs merâsim ve protokollar ve III. Bab'da ise devlet memurlarının idarî suçları ile ünvanlar ve lakablara ait hükümler tanzim olunmaktadır. Elimizde üç nüshası vardır: Birincisi, Viyana Kraliyet Kütüphanesindeki nüshadır ki, Mehmed Ârif tarafından TOEM'de neşredilmiştir. 1029 tarihinde istinsâhı yapılmıştır. İkincisi, Hezarfen Hüseyin Efendi'nin Telhisü'l-Beyân'ının sonunda zikrettiği nüshadır. Üçüncüsü ise, Bosnalı Hüseyin Efendi'nin Bedâyiü'l-vekâyî' adlı tarihindeki nüshadır.⁴⁴

B2. Tevkiî Abdurrahman Paşa Kanunnamesi

Bu kanunnâme, Fâtih'in idare kanunu ile benzerlik arz eden ancak bazı ta'dilleri ve farklı hükümleri ihtivâ eden bir idarî teşkilât kanunudur. 1087'de Sadrazam Mustafa Paşa'nın emriyle zamanın nişancısı olan Abdurrahman Paşa tarafından kaleme alınan Kanunnâme, en geniş teşkilât ve teşrîfât kanunudur. MTM'de neşrolunan kanunnâme, Osmanlı devlet teşkilâtına ait bütün kanun hükümlerini tek mecmû'a halinde tedvin etmiştir. En son 1292 tarihinde Vak'anüvis Ahmed Lütfi Efendi'ye ait olduğu bilinen bu kanunnâme nüshasının bir başka nüshasına henüz rastlanmamıştır.⁴⁵

Bu iki kanun dışında da, biraz sonra hususî kanun mecmuaları başlığı altında zikredeceğimiz bazı kanunnâmeler var ise de, önemine binâen bu ikisi ile yetiniyoruz ve bu ikisinin resmî niteliğinin tartışılmaz olduğu kanaatini taşıyoruz.⁴⁶ Misâl olarak Nâilî Abdullah Paşa'nın Defter-i Teşrîfâtı'nı; Eyyûbî Efendi Kanunnâmesi'ni; Es'ad Efendi'nin Teşrîfât-ı Kadîme'sini ve İÜ.Ty No: 220'de bulunan Kanunnâme-i Teşrîfât'ı zikredebiliriz. Ayrıca BOA. Kâmil Kepeci Tasnifi arasında yer alan Teşrîfât Defterlerinde de bazı idarî kanun

OSMANLI KANUNNÂMELERİ (DOĞUŞU, ÇEŞİTLERİ VE TARİHÎ SEYRİ)

hükümleri mevcuttur.

2. Sancak Kanunnameleri

İlhânlılar Devri'ndeki kanun-ı memleketi andıran bu kanunnâmeler Osmanlı Devleti'nde vilâyet veya sancak (livâ) kanunnâmesi diye bilinmektedir. Sancak ve vilâyet kanunnâmeleri, umumî kanunnâmelerin birinci gurubunu teşkil eden Kanun-ı Osmanî'nin, eyâlet ve sancaklara göre, her biri şer'î ve örfî hükümler konusunda mütehasıs olan defter eminleri ve vilâyet kâtipleri tarafından hususîleştirilmiş şekilleridir. Kanunnâmelerin şer'î tahlillerini yaparken anlaşılacaktır ki, özellikle harâc- ı mukâseme ve harâc-ı muvazzafın karşılığı olan çift resmi ve öşrün, arazinin verimliliğine göre onda birden sifra kadar tesbit edilebilir olması; cizye vergisinin şahısların sosyal ve iktisadî durumları yahut yapılan sulh andlaşmasına göre miktarının ve mahiyetinin farklı tespit edilme mecburiyeti; örfî vergilere esas teşkil eden mahallî örf ve âdetlerin muhtelif isim ve mahiyetlerde bulunması ve benzeri hususlar, arazinin, mahallî örf-âdet kâidelerinin ve fetih tarzının farklılığına göre, birbirinden ayrı hususî kanunların tanzimini icab ettirmiştir. Bu durum, sancak kanunnâmelerinin dağınık ve perâkende hükümler şeklinde tasnifini değil, merkezî ve umumî kanun olan Kanun-i Osmanî'nin, mahallî şartlara âdil bir tarzda intibak ettirilmesi şeklinde izahını iktizâ eder. Tamamen mülk haracî arazi olan Girid arazisinin malî mükellefiyetleri ile mirîye ait haracî arazi olan Anadolu arazisinin malî mükellefiyetleri elbetteki aynı olamaz. Ayrıca ahali gayrimüslim çoğunlukta bulunan ve mahallî isimlendirme ile baştina, ispenç gibi malî mükellefiyetleri olan Rumeli Eyaleti Kanunları ile ahalsinin çoğunluğu Müslüman olan Anadolu arazisinin kanunları da aynı olamaz. Önemle ifâde edelim ki, hepsine de uygulanan şer'î hükümler ve bunların verdiği yetki çerçevesinde hazırlanan Kanun-ı Osmanî hükümleridir.⁴⁷

Sayıları 500'ü bulan eyâlet ve sancak kanunnâmelerinin, defter eminleri ve vilâyet kâtipleri tarafından hazırlandıktan sonra nişancılarca tasdik edildiğini ve tasdikten sonra yürürlüğe girdiğini biliyoruz. Bunların ilk ciddi örneklerine II. Bâyezid Devri'nde rastlıyoruz. Mesela 892/1487 tarihli Hüdâvendigâr Kanunnâmesi, II. Bâyezid'e ait Kavânin-i Örfiye-i Osmâniye'nin bir özeti ve o çevreye adapte edilmiş şeklidir. II. Bâyezid zamanında dört (Rumeli, Anadolu ve Karaman) olan eyâlet sayısı, Yavuz zamanında altı ve Kanunî zamanında ise otuz altıya yükselmiştir. Biz bütün sancak ve eyâlet kanunnâmelerini, doğrudan resmî ve kesin nüshaları olan Tapu-Tâhîr defterlerinden alarak neşretmeye çalışacağız. Çoğu Kanunnâmelerin başlarında, asıl ve menşeinin umumî Kanun-i Osmanî olduğunu ifade eden değişik ibârelere rastlayacağız.⁴⁸

Bu arada, Sancak ve Vilâyet Kanunnâmelerinin asıllarının muhâfaza edildiği Defterhâne'ye her zaman girip çıkmak ve istifâde etmek mümkün olmadığından, bazı nişancı veya divan kâtiplerinin, bu defterlerdeki kanunnâmeleri, kendileri için müretteb kanun mecmuaları haline getirdiklerini de müşâhade ediyoruz. Reisülküttâb Âşîr Efendi kitapları arasında yer alan 1004 nolu kanun mecmuasını; Es'ad Efendi'de bulunan 2362 nolu mecmuayı; Veliyyüddin Efendi'deki 1969 ve 1970 nolu mecmuaları; Âtîf Efendi'de bulunan 1734 nolu mecmuayı bunlara misâl olarak zikredebiliriz. Bunlar kanunnâmelerin resmi ve aslî nüshaları olmasalar da, resmî ve aslî nüshaları kaybolan eyâlet ve sancak kanunnâmelerinin, bazan tek kaynağı haline gelmektedirler. Nuruosmaniye 4094 nolu mecmuanın sonunda yer alan Menteşe Livâsı Kanunnâmesi, bu tür sancak kanunlarına misâl teşkil eder.⁴⁹

OSMANLI KANUNNÂMELERİ (DOĞUŞU, ÇEŞİTLERİ VE TARİHÎ SEYRİ)

3. Ferman, Nişan ve Berat Tazındaki Kanun Hükümleri

Önce konu ile ilgili bazı kavramları açıklayalım. Bu başlık altında toplayabileceğimiz kanun hükümlerinde sıkça kullanılan şu mefhûmlar gözümüne çarpmaktadır: Menşûr, misâl, biti, alâmet-i şerife, berât, tevkî', ferman, hükm-i şerif.

Menşûr Eyyûbiler zamanında sultandan sâdır olan her çeşit belgeye denilirken, Memlûklüler Devri'nde daha ziyâde arazi tahsîs belgelerine (ikta' tahsis belgelerine) dendiğini görüyoruz. Selçuklularda da aynı anane sürdürülmüştür. Osmanlı Devleti diplomatikasında ise, padişahın fermanı manasına kullanılmış ve daha ziyâde "menşûr-ı hümâyûn" tabiri zikredilmiştir.⁵⁰

Misâl, Memlûklüler zamanında nâzırul-ceyş'in yazdığı ve arazi tahsisini ihtivâ eden emirlere denmektedir. Anadolu Selçuklularında ise, bir emir veya bir siparişi, alt rütbeliye tavsiye eden padişah olmayıp da vezir yahut benzeri devlet yetkilisi olursa, onun emrine misal denirdi ki, Osmanlı Devleti'nde kullanılan buyrulunun karşılığıdır. Orhan Gazi zamanında menşûr ve benzeri belgelere "mîsâl-i bî-misâl" diye başlanması, bu manaya muvâfık düşerse de, Fâtih ve II. Bâyezîd Devri'ndeki kullanımlar, bu kelimenin de menşûr anlamında ve fermanın eş anlamlısı olarak kabul edildiğini göstermektedir. Menşûr ve misâlin yanında, aynı manayı ifade etmek üzere, eski Türkçe bir kelime olan biti yahut yarlıg da, çok az da olsa kullanılmıştır.⁵¹

Berât kelimesi, sözlükte yazılı belge demektir. İstilahda ise, Osmanlı Devleti'nde kullanılan manasıyla şöyle tarif edilebilir: Herhangi bir vazife veya hizmete tayin ve tavzîf dolayısıyla padişahın tuğrasını hâvî yazılı emirle verilen izin, yetki ve müsaadeyi ihtiva eden yazılı vesikaya berât denir. Vazife ve selâhiyetlerin çeşidi kadar, berâtların da çeşitleri söz konusudur.⁵²

Tevkî' kelimesi sözlükte "hafif te'sir" demektir. İstilâhtaki manası ise, asırlara göre değişiklik arz etmiştir. Osmanlı Devleti'nden önce, ilk dönemlerde halife veya vezirinin evrakın kenarına yazdıkları yazı yahut imzâya denirdi. Daha sonra sultanlardan sâdır olan vilâyât (tevcih) belgelerine isim olarak verildi. Sonradan yüksek rütbeli askerî ve ilmiye mensubu makamlara yazılanlara "mersûm"; orta durumdaki makamlara yazılanlara "taklîd" ve sadece dinî ve divanî vazifelilere yazılanlara ise tevkî' denmeye başlandı. Tâklîd kelimesi yerine tefvîz de kullanıldı. Bu ince ayırıma Memlûk Devleti'nde rastlamak mümkündür.⁵³ Osmanlı Devleti'nde ise, tevkî', tevkî-i hümâyûn veya tevkî'-i refî' tarzında kullanılan bu kelime, nişan ve ferman ile eş anlamlıdır ve padişahın bütün yazılı emirlerine de denir. Önemli olan padişahın tuğrasını ihtivâ etmesidir.⁵⁴

Ferman kelimesi, sultanın buyruğu anlamında İlhanlılar ve diğer Türk Devletlerinde de kullanılmıştır. Bu kelimeyi, resmî bir iş veya bir maslahatın icrâsını emreden padişahın yazılı emri diye tarif edebiliriz. Fermana bazan tevkî' ve hükm-i şerif de denilir. Genellikle kadılara gönderilen fermanlarda tevkî' ifâdesi kullanılmaktadır. Fermanları, muhtevâları itibâriyle ikiye ayırmak icab eder: Birincisi, padişahın kendisine İslâm hukuku tarafından tanınan içi boş yasama yetkisine dayanarak veya icrâ kuvvetinin başı olarak kaleme aldığı ve şer'îye sicillerinde "evâmîr ve ferâmîn" diye zikredilen hükümlerdir. Padişah, ya ihtilâflı olan bir şer'î meselede mevcut görüşlerden birini tercih ettiğini kadıya bildirir ya şer'î hükümlerin icrâsını teyid yahut icrâ şeklini tayin için yazılı emir gönderir veya düzenleme yetkisi bulunan sahalarda bazı düzenleyici kâideleri Divân-ı Hümâyûn'un telhisi üzerine

OSMANLI KANUNNÂMELERİ (DOĞUŞU, ÇEŞİTLERİ VE TARİHÎ SEYRİ)

tanzim eder ve durumu kadılara bildirir. Şer'îye sicillerinde bulunan ve İstanbul Kadılığı'nda yapıldığı gibi, bazan kendileri için hususî defterler tutulan bu kayıtlar, Osmanlı Hukuku'nun başta gelen kaynaklarından. Müstakil bir defter tutulmadığı zaman, bazan şer'îye sicillerinin başına, bazan ortasına, bazan da diğer kayıtlardan ayrılması için ters olarak sicillere kaydedilir. Biraz sonra bahsedileceği üzere bazan da hususî kanun mecmuaları haline getirilir. İkincisi; yine padişahdan sâdır olan, ancak birinci gruptaki gibi umumu ilgilendiren tanzimî bir tasarruf değil, şahısları ilgilendiren ve vazife tevcihi, tımar tevcihi, ticâret berâtı ve benzeri konulara ilişkin olarak kaleme alınan ferman, berât veya nişanlardır. Bizi asıl ilgilendiren birinci grup fermanlardır.⁵⁵ Bu arada padişahın imzası olan tuğra ve nişana da "alâmet-i şerife" denmektedir.

İşte özellikle Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde, ülü'l-emr olan padişahlar, sınırlı yasama yetkilerini, ısdâr ettikleri umumî kanunnâme şeklinde kullandıkları gibi, daha ziyâde hususî konu yahut bölgelere ait hukukî mevzularda da, çıkardıkları fermanlarla bu yetkilerini kullanmışlardır. Zamanla hususî bölge yahut konulara ait bu hukukî düzenlemeler, resmî veya gayr-ı resmî tarzda bir araya getirilerek kanun mecmuaları ortaya çıkarılmış ve bu kanun mecmuaları da, ya olduğu gibi yahut da umumî kanunların ilgili yerlerine dercedilerek, asırlarca tatbik edilmiştir. Özellikle Fâtih, II. Bâyezid ve I. Selim Devri'nin temel kaynaklarını, tapu-tahrir defterlerindeki kanunnâmelerden ziyâde, bu çeşit kanun mahiyetindeki ferman mecmuaları teşkil etmektedir.⁵⁶ Bu çeşit kanun mecmualarının en önemlileri şunlardır: Topkapı, Revan Köşkü No: 1935 ve 1936 nolu mecmualar (Bunlar resmî kod mahiyetindedirler); Paris, Bibl. Nat. Mss. ancien fonds turc No: 35, 39 ve 85 nolu mecmualar (Her üçü de çok önemli kaynaklarımız arasındadır ve 35 nolu mecmua 1935 ve 1936'nın aynıdır); İstanbul Üniversitesi, Türkçe Yazmalar, No: 2753 (1936 nolu mecmuanın bozuk bir istinsahıdır); British Museum, ms. or. no: 9503; Sarayova, Şark Enstitüsü, ms. Turcica, no. 3. Bu zikredilenler, daha ziyâde Fâtih, II. Bâyezid ve I. Selim Devrine ait ferman tarzındaki kanun hükümlerini ihtiva etmektedir. Kanunî, II. Selim ve daha sonraki bu tür kanun hükümlerini ise, şu mecmualarda bulmak mümkündür: Âtîf Efendi, No: 1734 (Daha ziyâde Kanunî devri); İstanbul Bâyezid Veliyyüddin Efendi, No: 1970, 1969 (Yine çoğunlukla Kanunî devri); Süleymaniye Kütp. Reîsülküttâb, No: 1004.

Bu çeşit kanun hükümlerinin ferman olduğunu söyleyip de tasdikli resmî metinler olmadığını iddia etmek çok sathî bir değerlendirmedir.⁵⁷ Tamamı padişahın tasdikinden geçen ve alâmet-i şerife tabir edilen tuğrâsını taşıyan bu ferman tarzındaki kanun hükümlerini de, muhtevalarına göre, kendi aralarında şu kısımlara ayırmak mümkündür:

A. Yasaknâmeler

Daha önce belirttiğimiz gibi, örfî hukukta ülü'l-emrin en önemli bir yasama yetkisi de, câiz olan ve şer'î şerifce salâhiyetine tefvîz edilen konularda düzenleyici emir ve yasaklar koyabilmesiydi. İşte Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde, padişahın belirli idarî, askerî ve malî konulara ait konulardaki düzenleyici kâidelerini ve yasakların çiğnenmesi halinde uygulanacak cezaları ihtivâ eden kanun hükümlerine yasaknâme denmiştir. Her ne kadar bazı cüz'î farklılıkları bulunsa da, sonradan ortaya çıkan sancak kanunnâmelerinin ilk dönemlerdeki şeklidir de denilebilir. Zaten Tursun Beğ'in tarifine göre, "sultanın kendi yasama yetkisine dayanarak memleket nizâmı için koyduğu kanunlar" demek olan örf ile yasağ-ı padişahî eş anlamlıdır. Yasaknâmelerin diğer sancak kanunnâmelerinden farklı tarafları vardır: Evvelâ, yasaknâmeleri yasak-kulî denen bir görevli icrâ ile görevlendirilmiş ve sadece sahalarıyla ilgili hususlarda sancak beği, subaşı ve kadı, bu yasak kuluna yardım etmekle mükellef kılınmışlardır. Sâniyen, ülü'l-emr sınırlı yasama yetkisini

OSMANLI KANUNNÂMELERİ (DOĞUŞU, ÇEŞİTLERİ VE TARİHİ SEYRİ)

kullandığından, yasaknâmelerde belli bir nizâmın uygulanması yahut bazı şeylerin cebren yasaklanması hususu ağır basmaktadır. Sâlisen, yasaknâmeler de iki kısımdır: a) Eğer yasak kullunun icrasıyla görevlendirildiği konuda önceden bir kanun veya yasaknâme varsa, onun icrası için tenbihte bulunur, "olub-gelmiş kanun üzere" hareket etmesi emrolunur. b) Eğer icrâsı ile görevlendirildiği konuda, daha önceden belli bir kanun veya nizam yoksa, ya vâki' talep üzerine yahut da doğrudan, belli kanun hükümlerini ihtivâ eden yasaknâme tedvin edilir. "Saruhan Tuzlası âmilleri yasaknâme talep ettiler"; "elümde hükmüm olmadığı sebepten ne üzere tasarruf edeceğimi bilemezem deyû, eyle olsa eline iş bu hükm-i hümâyûnu verdim" şeklindeki ifadeler konuyu daha güzel aydınlatmaktadır.⁵⁸

Yasaknâmeleri konu itibarıyla sınıflandırmaya tâbi' tuttuğumuzda genellikle, madenler ve işletilmeleri, Tuzlalar ve işletilmeleri, para ve tedâvülü, gümrük ve kapan nizâmları ve hazineye ait bazı gelirlerin tahsili meselesi gibi, tamamen ül'l-emrin yasama yetkisine giren konuların yasaknâmelerin de ana konularını teşkil ettiğini ve şer'i şerifin sultana bu tür konularda, emir ve yasak tarzında sınırlı yasama yetkisi tanındığını görüyoruz.⁵⁹

B. Berâtlar

Berât kelimesinin, daha ziyâde vazife yahut salâhiyet tevcihini ihtivâ eden yazılı vesikalara dendiğini zikretmiştik. İşte ilk dönemlerde, âmil, yasak-kulı veya emîn gibi hukukî icrâ yetkisine sahip görevlilerin tayin berâtlarında, vazifelerine ait kanun ve nizamlar da belirtilmekteydi. Bunun en önemli sebebi, daha sonra gelişen sancak kanunlarının henüz tam yerleşmemiş olmasıdır. Bazan bir maden eminine verilen berâtda, o madende tatbik edilecek kanun hükümleri madde madde zikredildiği gibi, meselâ bir haraççı, mevkûfatçı yahut çingâne görevli yahut reisine verilen berâtda da, o konu ile ilgili bütün hususî hükümler dercedilmiştir. Bu tür berâtlar, hususan ilk dönemlerde birer kanunnâme hükmündedir. Bu usûl, sonradan da az da olsa devâm ettirilmiştir. Mesela kadı berâtlarında, onların vazife ve yetkileri ile ilgili bütün hukukî hükümler zikredilegelmiştir.⁶⁰

Yukarda önemlilerini zikrettiğimiz kanun mecmualarında bu tür berâtlara sıkça rastlamak mümkündür.

C. Kanunnâmeler

Fâtihi ve II. Bâyezid Devri'nde tapu-tahrir defterlerinin başında yer alan mahallî ve hususî sancak Kanunnâmeleri hususu tam gelişmediğinden, bazı hususî ve mahallî kanunnâmeler, çoğunlukla talep üzerine, padişah fermanı tarzında verilmiştir. Ül'l-emrin yasama yetkisine verilen belli konulara ait nizamlar ve uygulanma esasları, padişah hükmü şeklinde ve kanunnâme adı altında formüllendirilmiştir. Önemle belirtelim ki, bu tür kanunnâmeler, daha sonraki sancak kanunnâmelerine esas teşkil etmiştir. Kanunnâmelerin yasaknâmelerden tek farkı, yasakçı-kulunun tayin edilmemiş olması ve tatbik yetkisinin kadıdan hüküm almak şartıyla mahalli mülkî âmirler olan sancakbeği ve subaşına tefvîz edilmesidir.⁶¹

D. Kadılara Gönderilen Tevkîler

Kadılarına gönderilen padişah fermanlarına tevkî' dendiğini görmüştük. İlk dönemlerdeki tevkî'ler de, Osmanlı hukukunun önemli kaynakları arasındadır. Zira hukukî meselelerin karara bağlanması yetkisi, Osmanlı Devleti'nde münhasıran kadılara tanındığından, padişahların ısdâr ettikleri bütün hukukî düzenlemelerden ve örfî hukuk mahsûlü kanun

OSMANLI KANUNNÂMELERİ (DOĞUŞU, ÇEŞİTLERİ VE TARİHÎ SEYRİ)

hükümlerinden, evvele mirde kadıları haberdar ettikleri görülmektedir. İşte elimizde nüshası veya orijinali bulunmayan kanunnâme veyahut yasaknâmelerin hükümlerini, ekseriyetle şer'îye sicillerinde kaydedilmiş bulunan tevkî' tarzındaki fermanlardan öğrenebiliriz. Kitâbımızın ilerdeki ciltlerinde bu tür kanun hükümlerine rastlamak mümkün olacaktır.⁶²

Muhtevâları ve kaleme alınış şekilleri hakkında kısaca bilgi verdiğimiz bu hüküm kanunlar, Yavuz ve Kanunî Devri'nden itibaren, hem umumî kanunnâmelerin ve hem de tapu-tahrir defterlerinde kaydedilen mahallî ve hususî sancak kanunnâmelerinin esasını teşkil etmiştir. Meselâ Fâtih Devri'ne ait "Haslar Hükümü", II. Bâyezid zamanındaki "İstanbul Haslar Kanunnâmesi'nin esasını teşkil ettiği gibi, Fâtih Devri'ndeki Çingenele ait berât da, Kanunî zamanındaki hususî Çingene Kanunnâmesi'nin aslı haline gelmiştir.

4. Mîrî Arazi ve Tımar Nizamına Ait Kanunlar

Ülû'l-emre tanınan yasama yetkilerinin en önemlilerinden biri, mîrî arazinin tasarruf, intikal ve benzeri bütün hükümlerini tanzim etmesidir. Meşrûiyet dayanağını daha sonra açıklayacağımız bu yetki sonucunda, mirî arazinin vergi nizâmı Kanun-ı Osmanîlerde tanzim edilmişse de, mîrî arazinin mahiyeti, intikali ve tasarruf tarzı, müstakil ve umumî bir kanunda tanzim yoluna gidilmiştir. Ayrıca tımar nizâmına hâs Divan-ı Hümâyûn kanunları da vardır. Bunları kısaca tanıyalım:

A. Kanun-ı Cedid

Kelime anlamı itibariyle "yeni kanun" demektir. Başındaki "Merhum ve mağfûrunleh Sultan Süleyman Hân zamanlarında merhûm Şeyhülislâm Ebüssuud Efendi Hazretlerinin asrında olan Kanunnâme-i Sultânî'dir ki, şer-i şerife muvâfakati mukarrer olub hâlâ mu'teber olan kavânin ve mesâildir" ve benzeri ifadelerden dolayı, Kanunî'ye ait Arazi Kanunnâmesi olarak tavsif edilmiş ve sonraki tarihlere ait kanun hükümlerini ihtivâ etmesi ise tenkit edilmiştir.⁶³ Halbuki meselenin aslı şudur: Bu kanunun temelini, Ebüssuud'un mirî araziye dâir verdiği üç-dört tane fetvây-ı şerife ve bunu kanun tarzında formüle ettiği Budin Eyâleti Kanunnâmesi teşkil etmektedir. Bu kısımlar, kanunun rüknü sayıldığından baştaki kayıtlar da doğrudur. Zira daha sonraki bütün hükümlerin meşrûiyet kaynağı da bu kısım yani mukaddimesidir. Diğer kısımlar ise, ya Kanunî Devri öncesi bazı fetvâ ve kanun hükümleri; ya Şeyhülislâm Yahya Efendi ve Nişancı Okçuzâde'nin gayretleriyle ortaya konan intikâl kâideleri ya da 1084 tarihine kadar Celâlzâde, Hamza Paşa ve Okçuzâde gibi nişancılarla Yahya Efendi ve Pîr Mehmed gibi şeyhülislâmın çalışmaları sonucunda tanzim edilip zamanın padişahına tastik ettirilen kanun hükümleridir. Bazı ilâve fetvâlar dışında 1084'ten sonra değişikliğe uğramışsa da kanun metnine yansıtılmamıştır. 1017 ve 1033 tarihlerinde yapılan en ciddi ta'diller dışında, 1265 tarihinde tanzim edilen "Ahkâm-ı Mer'îye" yahut diğer adıyla "Kanun-ı Sultanî"ye kadar başka ciddi ta'dil görülmemektedir. 1274 tarihli Kanunnâme-i Arazi'ye kaynaklık eden de Kanun-ı Cedid denen bu kanundur. Yani bu kanun, temeli Ebüssuud ve Kanunî Devri'nde atılmış olmasına rağmen anonim sayılır. Bunu, şer'î tahliller ve kanun metnini verirken zikredeceğimiz izahlar da teyit edecektir.⁶⁴

Arazi hukukunu yakından ilgilendirdiği ve örf âdetlerin değişmesiyle fazlaca ta'dil edildiği için, Osmanlı Kanunnâmeleri arasında en çok nüshası bulunan kanunnâme kanun-ı cedid diye bilinen bu arazi kanunnâmesidir. Misâl olarak sayıları yüzleri bulan ve her yazma kütüphanede mutlaka nüshası bulunan bu kanunun nüshalarından bazılarını zikrederim (MTM, I/49 vd. da neşredilen kanunnâme de budur):

OSMANLI KANUNNÂMELERİ (DOĞUŞU, ÇEŞİTLERİ VE TARİHİ SEYRİ)

İstanbul Üniversitesi Türkçe Yazmalar: No: 5847, Vrk.1-38 (Güzel bir nüsha); 9737; 5846, Vrk.1- 70 (Önemli); 5848; 5828; 5843; 475, Vrk. 15-62; 969; 9623 (Mühim); 9550; 2664; 3402, Vrk. 1-87; 3517, Vrk. 20-36.

Süleymaniye Kütüphanesi: Bağdatlı Vehbi, 569, Vrk.1-64; 551, Vrk. 1-71; 71-111; Çelebi Abdullah, 159; Denizli, 155, Vrk. 1-82; Erzincan, Vrk. 106-157; Es'ad Efendi, 855, Vrk. 1-87; 2359; 854, Vrk. 1-88; 586, Vrk. 16-29; Fâtiḥ, 2341, Vrk. 220-251; Vrk. 254-285; 5424, Vrk. 1-50; 3504, Vrk. 10-85; 3505; Hacı Mahmud, 1245, Vrk. 1-77; H. Hüsnü 471, Vrk. 1-62; İzmir, 782, Vrk. 341-356; 816, Vrk. 1-38; Mihrimah Sultan, 440, Vrk. 48-61; Rşd 277; 278, vrk. 1-110; Serez, 2730, vrk. 1-47; Yazma Bağışlar, 1347, Vrk. 1-82; 433; 1181, Vrk. 1-64; Yozgat, Vrk. 1-94.

Biz sadece iki kütüphanede bulunan nüshaların önemli olanlarını zikredebildik. Diğer nüshaların durumu buna kıyâs olunabilir. Önemli olan husus 1224 ve daha sonraki tarihlere kadar istinsâhının yapılması ve "hâlâ mu'teberdir" kaydının düşürülmesidir.

B. III. Ahmed'e Ait Arazi Kanunu

Başında zikredilen "Kanunnâmedir ki, 1117 senesinin Zilkadesi'nin 11. günü arz olunmuştur. Araziye müte'allık kanundur" ifadesinden, eski dönemlere ait bazı araziye ait kanun hükümleri ihtivâ etse de, kimliği itibarıyla Kanun-ı Cedid'den farklı bulunan ve III. Ahmed Devri'nde tedvin edildiği anlaşılan müstakil bir kanunnâmedir.⁶⁵ Henüz tam nüshası yayınlanmayan bu Arazi Kanunnâmesi'nin kütüphanelerimizde de nüshaları vardır ki, bazıları şunlardır:

Krş: Süleymaniye Kütp. Ayasofya, No: 2894, Vrk. 13-62; Es'ad Efendi, 3812, Vrk. 9-11; 851, Vrk. 54-69; 587, Vrk. 75-95; 846, Vrk. 171-181; Lala İsmail, 109, Vrk. 284-285

C. Kanunname-i Divan-ı Hümâyûn

Mirî arazinin tasarrufu konusunda ana müessese olan Tımar nizâmı ile alakalı çok önemli, bir kanunnâmedir. Tarihini tam tespit edemediğimiz, ancak 1000 tarihinden sonra divanda amel edilmek üzere zamanın nişancıları tarafından tedvin edildiğini tahmîn ettiğimiz bu kanunnâme hakkında bazı yanlış değerlendirmeler vardır. Önce şunu belirtmek istiyoruz ki, konu ile ilgili ve %90 itibarıyla birbirlerine benzeyen başka hususi kanunnâmeler ve risâleler de mevcuttur. 1018/1609 tarihli Defter Emini Aynî Ali Efendi'ye ait risâle;⁶⁶ 1064/1654 tarihli Ali Çavuş Kanunnâmesi diye bilinen ve halbuki bu kanunnâmenin onun tarafından istinsâh edilmiş şekli olan kanunnâme;⁶⁷ Tımar Risâlesi adıyla İlhân Şahin tarafından neşredilen Risâle⁶⁸ ve hatta Hezarfen Hüseyin Çelebi'nin Telhis-ül Beyânı'ndaki konuyla ilgili kısımlar, elbetteki Divan'da mu'teber olan resmî bir kanunun telhis yahut ta'dil edilmiş şekilleridirler. Zaten Süleymaniye Kütp. Antalya Tekelioğlu Bölümü, No: 806, Vrk. 42- 61'de yer alan bu tarz bir kanunnâmenin başında diğerlerinden farklı olarak şu şekilde başlayan bir ifâde yer almaktadır: "Vech-i tahrir ve defter ve kanunnâme-i hümâyûn oldur ki... " Daha sonra da "Kuvvet ü kudret-i Osmâniye muhîḥ olduğu memâlik ne mikdâr eyâlet ve hükûmet vardır ve kaç sancakdır ve zu'amâ ve erbâb-ı timâr ne mikdâr kılıç vardır, âni tafsîl eder"⁶⁹ ifâdesiyle kanunnâmenin kimliği açıklanmaktadır. Kanunnâmenin tarihi yoktur. Ancak bir önceki hükmün tarihi 1071 sonlarıdır. Kanun mecmuasında çok eski hükümler bulunduğuna göre, 1071'den sonra değildir, önce olması ve hatta Aynî Ali'ye de kaynaklık etmiş bulunması muhtemeldir. "Kanunnâme-i Hümâyûn" ta'biri, padişah kanunu olduğunun kesin ifadesidir.

OSMANLI KANUNNÂMELERİ (DOĞUŞU, ÇEŞİTLERİ VE TARİHİ SEYRİ)

D. Diğer Kanunlar

Bu zikredilenlerin dışında araziye ait nişancılar tarafından tanzim olunan ve padişahın tasdikinden geçtikten sonra kanun haline gelen bazı kanun hükümleri daha vardır ki, bunlar daha ziyâde tedvin eden nişancıların adlarıyla anılmaktadır: Celâlzâde Kanunu, Okçuzâde Kanunu ve Hamza Paşa Kanunları gibi. Bunların çoğu hükümleri, ya Kanun-ı Cedid metnine yahut da III.

Ahmed'in Arazi Kanunu'na dercedildiğinden konu üzerinde ayrıntılı olarak durmuyoruz. Zira hem Kanun-ı Cedid bahsinde ve hem de kronolojik olarak ait oldukları padişah devrine ait kanunlar arasında ayrı ayrı bilgi vereceğiz. Sadece bunlar arasında özel önemi hâiz bulunan Koca Nişancı'ya ait gibi gösterilen Celâlzâde Kanunu'nun bazı nüshalarına işaret edelim:

Süleymaniye Kütüphanesi: Ayasofya, 2894, Vrk. 62-101; Es'ad Efendi, 3812, Vrk. 127-136; 851, Vrk. 28-48; Hacı Mahmud, 913, Vrk. 16-50; 5657; Harput, 283, Vrk. 239/b-255/b.

5. Hususi Kanunnameler

Bu çeşit kanunnâmelerden kastımız, Osmanlı Devleti'nde bulunan askerî, iktisadî ve sosyal gruplar için tanzim olunan hukukî düzenlemelerdir. Konuyu ayrı ayrı özetleyelim:

A. Özel Askerî Gruplara Ait Kanunnameler

Bunlar, ilerde izahlarını yapacağımız yaya, müselleme, canbaz, doğancı, eşkinci, eşkinci tatar, yörük, eflâklar, voynuklarla ilgili kanunnâmelerdir. Eflâk kanunnâmelerini, Voynuk kanunlarını ve Kavanin-i Yeniçeriyânı bunlara mîsâl olarak zikredebiliriz. Bu çeşit kanunnâmelerin tamamı ülû'l-emre tanınan sınırlı yasama yetkisi sonucunda tanzim olunmuştur.⁷⁰

B. İktisadî Gruplara Ait Özel Kanunnameler

Özellikle Fâtih ve II. Bâyezid Devri'nde görülen bu kanunnâmelerin başında madenci ve çeltükçilere verilen kanunnâmeler yanında, esnâfa verilen İhtisâb Kanunnâmeleri gelmektedir. İstanbul, Edirne ve Bursa'ya ait 907 tarihli İhtisâb Kanunnâmeleri ile diğer iktisadî gruplara ait özel kanunnâmeler de, ülû'l-emrin yasama yetkisinin kullanılması sonucu ortaya çıkmışlardır.⁷¹

C. Sosyal Gruplara Ait Hususi

Kanunnameler

Bunların başında savaş esiri olarak esir statüsünde alınıp sonra da yarıköle vasfı ile istihdâm edilen ortakçı kullara ait Haslar Kanunnâmesi, Çingene Kanunnâmesi ve İlimiye Kanunnâmeleri gelmektedir.⁷²

6. Adaletnâmeler

Adâletnâme, devlet otoritesini temsil eden görevlilerin, re'âyaya karşı bu otoriteyi kötüye

OSMANLI KANUNNÂMELERİ (DOĞUŞU, ÇEŞİTLERİ VE TARİHÎ SEYRİ)

kullanmaları ve kanun, hak ve adâlete aykırı davranmaları halinde, ülü'l-emrin hakkı ve kanunu hatırlatıcı mâhiyette düzenlediği hukukî düzenlemelerine denir. Osmanlı Devleti'nde padişahın hükmü tarzında kendisini göstermiştir.⁷³ Adâletnâmelerin normal hukukî düzenlemelerden farkı şöyle izah edilebilir:

Diğer kanunlar, mevcut hukukî boşluğu doldurmak üzere hazırlanır. Adâletnâmelerde ise durum farklıdır. Önceden kanun ve şerî'at hükümleri vardır. Ancak bunları tatbikle görevli olan ehl-i örf yani icrâ yetkisini hâiz görevliler, mevcut kanun ve şerîat hükümlerini ya hiç uygulamamakta ve yahut da yanlış uygulamaktadırlar. Dolayısıyla re'âyaya şer'e ve kanuna aykırı olarak zulmetmektedirler. İşte bu tür zulüm ve hukuka tecâvüzleri önlemek için ülü'l-emr denen merkezî otorite, ehl-i örfe hem uygulanması gereken kanun ve şer' hükümlerini hatırlatmakta hem şer'a ve kanuna muhâlif hareketlerini yasaklamakta ve hem de yasağa uyulmadığı takdirde cezalandırılacağını belirten yazılı emir göndermektedir ki, bu yazılı emirlere, adâleti temin edici özelliğinden dolayı adâletnâme denmiştir.⁷⁴

Adâletnâmenin dayanağı çok eskilere kadar gitmektedir. Orta Doğu'da kurulan devletlerde görülen ve devlet adamlarına nasihatları ihtiva eden Pend-nâme, Siyâset-nâme ve Nasihatnâmeler de, adâletnâmelerin teşvikçisi olan hususî şekilleridirler. Ayrıca Abbasi Devleti'nden itibaren Müslüman devletlerde mevcut olan Dârü'l-adl, divânü'l-mezâlim ve teftîş-i memâlik gibi kurullar veya kısaca mezâlim divanları, idarecilerin zulümlerini durdurmak ve mazlûmların şikâyetlerini dinlemek için tesis edilmiş olan resmî devlet organlarıdır. Zâlimlerin zulmü ve mazlûmların şikâyeti, bu kurullarda görüşüldüğü gibi, adâletnâme mahiyetinde "tezkire" adıyla yazılı emirler gönderildiğini de görüyoruz. Kalkaşandî, tezkireyi, sultan tarafından kaleme alınan, malî konulardaki bazı emirleri yahut bazı devlet ve kanun meselelerini, mahallî devlet görevlilerine hatırlatmak üzere gönderilen resmî belge diye tarif etmektedir.⁷⁵

Osmanlı Devleti'nde, mezâlim divanının yerini Divan-ı Hümâyûn aldığı gibi, tezkirelerin yerini de adâletnâmeler almıştır. Yani Divan-ı Hümâyûn'da mazlûmların şikâyeti bizzat dinlendiği gibi, Divan görüşmelerini Kasr-ı Adâlet veya Adâlet Köşkü denilen yerde dinleyen Padişah tarafından, mahallî idarecilere şikâyetleri önlemek üzere adâletnâmeler de gönderilmiştir.⁷⁶ Osmanlı Devleti'ndeki adâletnâmelerin daha ziyâde, tekâlif-i örfiye hususunda şer'e ve Kanun-ı Osmanî'ye muhâlif olarak ortaya çıkan bid'atler konusunu ilgilendirdiğini müşâhede ediyoruz.⁷⁷ Gerçekten Semendre Eflâklarının şikâyeti ve teftîş üzerine yazılan 922/1516 tarihli Eflâklara Aid Adâletnâme (İs. Topkapı R. No.1935-1936); Anadolu Eyâleti kadılarına gönderilen 1004/1595 tarihli Adâletnâme (Manisa Arkeoloji Müzesi, Şer'îye Sicilleri); bütün Osmanlı memleketine gönderilen 947/1540 tarihli Adâletnâme (İst. Veliyyüddin Efendi, No: 1970); Bağdat Eyâletine gönderilen 943/1537 tarihli Adâletnâme ve benzerleri de bu dediklerimizi teyid etmektedir.⁷⁸

7. Hususi Kanun Mecmuaları

Bilindiği gibi, kanun vâzı'ı tarafından kanunlar yayınlandığı gibi, bazı hukukçular tarafından da resmen kabul edilmiş olan kanunlar, kısmen veya tamamen yayınlanabilir. Burada belirtilmesi gereken en önemli husus şudur: Bir kanun, hususî hukuk ve kanun adamları tarafından özel bir eserde yayınlandı diye, resmîyetinden hiçbir şey kaybetmez. Ayrıca bir hukukçunun özel eserinde herhangi bir kanunun yayınlanmış olması, o kanunun vâzı'nın da eserin müellifi olduğunu göstermez. Zikrettiğimiz bu genel esaslar çok önemlidir. Zira bazı araştırmacılar, nişancı veya benzeri bir ehl-i kanun tarafından hazırlanan özel bir

OSMANLI KANUNNÂMELERİ (DOĞUŞU, ÇEŞİTLERİ VE TARİHÎ SEYRİ)

mecmuada yer aldı diye, Osmanlı Kanunlarına o şahısların eseri nazarıyla bakmakta ve kanunların resmîlik vasfının bulunmadığını dahi iddia etmektedirler. Bu iddianın yerinde olmadığını, hukuku bilen herkes hemen idrâk edebilir.⁷⁹

Şunu da önemle belirtelim ki, ilk altı maddede zikrettiğimiz hukukî düzenlemelerin tamamı resmî kanun niteliğindedir ve yine tamamı kanunların hazırlanışı kısmında özetlediğimiz yasama formalitelerinden geçmiştir. Bu kısımda zikredeceğimiz hususî kanun mecmuaları ise, resmen kabul edilmiş bir veya birden fazla kanunun özel veya genel bazı gayelerle kanun kitabı haline getirilişinden ibârettir. Şimdi hususî tarzda tertip edilen bazı kanun mecmualarını kısaca tanıtalım:

- a) Aynî Ali Efendi'nin (1018/1609) "Kavânin-i Âli Osman Der Hülâsa-i Mezâmîn-i Defter-i Divan" adlı eseri, tımar sistemi, eyâletler ve Osmanlı maliyesi ile alâkalı divan kanunlarını özetlemektedir. Zaten eserinin ismini de buna uygun olarak koymuştur. Kanaatimize
- b) göre, "Kanunnâme-i Hümâyûn" adıyla arazi ve tımar kanunları kısmında tanımını yaptığımız kanunnâme, bu mecmuanın temelini teşkil etmektedir.⁸⁰
- c) Ali Çavuş Kanunnâmesi (1064/1654) diye bilinen kanunname de, aslında çavuşluk rütbesindeki Ali isimli birinin, yine Antalya Tekelioğlu'ndaki Kanunnâme-i Hümâyûn'u, Divan defterinden kendisi için istinsâhından başka bir şey değildir. Bazı cümle ve kelimeler dışında, metin tamamen aynıdır.⁸¹
- d) İlhân Şahin'in Tımar Risâlesi adıyla neşrettiği kanunnâme de, yine Antalya Tekelioğlu'nda bulunan kanunun değişik bir nüshasından başka bir şey değildir.⁸²
- e) İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın neşrettiği Avni Ömer Efendi'ye ait "Kanun-ı Osmanî Mefhûm-ı Defter-i Hâkânî" isimli Risâlesi de, yine Antalya Tekelioğlu'nda yer alan Kanunnâmenin ikinci kısmının farklı ve özellikli bir nüshası gibidir. Sadece kendi devrindeki farklılıkları görmek mümkündür. Yoksa ayrı bir kanun ve nizâm değildir.⁸³
- f) Kanaatimize göre, hususî olarak tanzim edilmiş kanun mecmuaları içinde bizim için en önemli ve câmi' olan Hezarfen Hüseyin Efendi'nin te'lif ettiği "Telhisü'l-Beyân Fi Kavânin-i Âli Osman" adlı mecmuadır. Zira bu mecmua, çok sayıdaki eski kanunları özetleyerek veya aynen alarak özetlemiş bulunmaktadır. Bunu da kitabımıza alacağımız için üzerinde fazla durmuyoruz. Ve sadece hem Antalya Tekeli'deki Divan Kanunu'nu, hem ilmiye ve eyâlet idaresine ait muhtelif kanunları ve hem de Fâtih'in teşkilât kanunnâmesi ile Âsafnâme'yi ihtivâ ettiğini belirtmekle yetiniyoruz. Müellifin mukaddimesinden anladığımız göre, Hezarfen, daha önce eski Türk ve Çin kanunlarını da ihtiva "Tenkîh-i Tevârih-i Mülûk" isimli eserini 1083 yılında büyük devlet adamı İzzet Efendi' ye arz ediyor. O da eseri takdir etmekle birlikte, Osmanlı Kanunnâmeleri'ni telhis ederek derlemesinin daha yararlı olacağını tavsiye ediyor. Bunu emir kabul eden Hezarfen de, kanunnâmelerden, padişah divanına ait kalemlerden ve tarihlerden istifâde ederek, bu mecmuasını hazırlıyor. Yani bu çalışma, bizim yaptığımız gibi, mevcut kanunları toplayarak yayınlama faaliyetidir.⁸⁴
- g) Bir diğer önemli hususî kanun mecmuası da, şer'îye mahkemelerinde uzun yıllar görev yaptığı anlaşılan bir kadının eseridir. Bu zatın eseri, Kanunî'ye ait Kanun-ı Osmanî'nin yeniden tanzim ve tertip edilmiş şeklidir. Kitabımızın son cildlerinde yer alacak bu kanunname mecmuası ile alakalı olarak müellifi şunları (özetle) söylemektedir:

OSMANLI KANUNNÂMELERİ (DOĞUŞU, ÇEŞİTLERİ VE TARİHİ SEYRİ)

"Osmanlı kanunlarını, şer'î hükümleri icrâ eden hâkimlerin de bilmesi zarurettir. Zira kadılar hem şer'î ve hem de örfî esasları icrâyâ memurdurlar. Şer'î meselelerde de fıkıh kitapları tetebbu' olunduğu gibi, örfî meselelerde kanun cerîdeleri tetebbu' olunmalıdır. Fıkıh kitaplarındaki "Âdet, nas bulunmayan meselelerde şer'î delillerdendir" kâidesine, askerî hukuk, ta'zir cezaları ve malî hukuk gibi bazı meselelerde, örfî kanunlar mu'teberdir. Osmanlı sultanlarının emriyle bu mevzuda nice eserler yazılmıştır. Ancak elde mu'teber nüshalar azaldığından, ben şer'îye mahkemelerindeki görevim münâsebetiyle bazı kanun risâlelerini, örfî kâideleri ve Sultan'a aid emirnâmeleri topladım. Sonra bunları asıl nüshaya dercettim. Böylece mu'teber bir kaynak vücuda geldi."⁸⁵

Bu zikredilenler dışında çok az da olsa bazı hususî kanun mecmuaları daha vardır. Eyyûbî Efendi'nin İst. Ün. Türkçe Yazmalar, No: 734'te bulunan ve devlet teşkilâtına ait olan Teşkilât Kanunnâmesi, Ni'metî Efendi Kanunnâmesi ve Es'ad Efendi'nin Teşrifât-ı Kadîme'si bunun bazı tipik misâlleridir.

III. Osmanlı Kanunnamelerinin Tarihi Seyri

Bilindiği Osmanlı Devleti'nin, içte ve dışta bir cihân devleti olarak kabulü, gerçek manada Fatih Devri ile başlar. Bu sebeple kanunnâme tedvini de bu dönemden itibaren ciddi manada mevcuttur denilebilir. Bununla beraber, münferid ve az muhtevalı da olsa, Fatih Devri'nden önceki devrelere ait kanun hükümleri ve bazı kanunnâmeler mevcuttur. Konuyu, Osman Bey'den itibaren anahatlarıyla incelemekte yarar vardır:

1. Osman Bey ve Zamanındaki Kanunnameler (1299-1324)

Osmanlı Devleti'nin temeli, Osman Bey'in babası Ertuğrul Bey'e 1231 tarihinde bugünkü Eskişehir-Bilecik-Kütahya üçlüsünün sınırlarının birleştiği yerde bulunan Söğüt ilçesinin yurt olarak verilmesi ile atılmıştır. 24 yaşında bir uç beyi olarak babasının yerine geçen Osman Bey'in saltanat devrini iki önemli döneme ayırmak icabeder:

Birinci dönem; 1281'den 1299 yılına kadar babası Ertuğrul Gazi'nin yerine geçen ve Konya'daki Selçuklu Sultanına tabi olan bir uç beyidir. Osman Gazi, Selçuklu Sultanına tabi iken, 685/1286'da İnegöl yakınlarındaki Karahisar'ı; 688/1289'da Yenişehir yakınlarındaki Köprühisâr'ı ve 689/1290'da ise Bilecik, Yarhisar, İnönü, Yund-Hisâr, İnegöl ve Yenişehir kalelerini fethederek, kendisine tabi yerlerin sınırlarını genişletti. Bu dönemde kanun ve kaideden bahsetmek doğru olmaz; Zira tamamen Selçuklu Devleti'ne tâbi idi.

İkinci dönem, Osman Bey'in 1291'de Eskişehir yakınlarındaki Karacahisar'ı fethetmesi ve bu sırada Selçuklu Devleti'nin de inkiraza yüz tutması sebebiyle 699/1299 yılında Selçuklu Sultanı III. Alaaddin Keykubad, Osman Gazi'ye tabl (davul) alem (sancak) ve tuğ gibi saltanat alametleri yolladı ve artık Osman Bey müstakil bir uc beyi oluyordu. Emir yani bey ünvanını alan Osman Bey, Karacahisar'da 43 yaşında iken Cuma namazını kıldı ve ilk defa adına hutbeyi Dursun Fakih okudu. 26 sene devam eden ve gazalarla dolu olan saltanat müddeti içinde, 707/1307 tarihinde Marmara Nahiyesi, Kestel ve Kite kalelerini; 708/1308 yılında Lefke (Osmaneli), Akçahisar ve Koçhisar kalelerini; 709/1309 yılında Kara Cebeş kalesini; 712/1313 yılında Geyve, Taraklı Yenicesi, Leblebici (Löblüce), Tekfur Pınarı, Atranos ve çevre kaleler fethedildi. Bu arada kendisi ordunun başında bulunmamakla beraber, Orhan Bey'in kumandası altındaki Osmanlı ordusu, bir rivayete göre 722/1323 ve diğer rivayete göre ise 726/1326 tarihinde Bursa'yı ele geçirdi. Bursa'nın

OSMANLI KANUNNÂMELERİ (DOĞUŞU, ÇEŞİTLERİ VE TARİHİ SEYRİ)

fethiyle beraber, bu sırada, 723/1323'de Konrapa Kalesi (Konur Alp'a nisbeten), Mudurnu Kal'ası, Akyazı Nahiyesi; 726/1326'da ise Kandırı Kal'ası ve Yalak-Âbad (Akça Koca fethettiği için Koca-İli denir), İzmit Kal'ası, Bolu Kal'ası, Samandına ve Kara Mürsel kaleleri de fetholunmuştu. Netice olarak bugünkü mülki taksimata göre Bilecik İli, Eskişehir merkez ilçesi, Sakarya'nın Geyve Akyazı, Hendek, Kütahya'nın Domaniç ve Bursa İli'nin Mudanya, Yenişehir ve İnegöl ilçeleri, Osmanlı ülkesine katılmıştı.⁸⁶

Osman Bey'in müstakil uç beyliği dönemindeki hukuki düzenlemeleri iki grupta toplayabiliriz:

Birincisi, devletin idari teşkilâtını ve mülki taksimatını yapmış olmasıdır. Bu dönemde Beylerbeylik yani eyalet söz konusu değildir. Osman Bey, 1301 senesinde Yeni-Şehir'i hükümet merkezi yaptı, Bilecik Kalesi'ni ailesine ikamet yeri olarak seçti ve geriye kalan yerleri şu idari bölgelere ayırdı: 1) Sultan-Önü'nü (Karacahisâr ve nâhiyeleri) oğlu Orhan'a; 2) Eskişehir'i ağabeyi Gündüz Bey'e; İn-Önü'yü Aykut Alp'a; 3) Yar-Hisâr'ı (Anerya, Bilecik'e bağlı İlyas köyüdür) Hasan Alp'a; 4) İne-Göl'ü Turgut Alp'a tahsis etmiştir. Bu durumu ifade eden kanun hükmü Kanun-ı Cedid nüshalarında yer almaktadır. Şöyle ki;

"Kanun-ı Osmani'de ibtidâ tevzî'i manasıb eden Osman Gazi'dir. 701 tarihinde Sultan-Onü ki, Karaca-Hisâr Sancağı dahi derler, oğlu Orhan'a verdi ve Eski-Şehr'i Alp'a ve İn-Onü'nü Aykud Alp'a ve Yar-Hisâr'ı Hasan Alp'a ve İne-Göl'ü Turgut Alp'a vermiştir".⁸⁷

İkincisi; şeri'ata muhalif olur korkusuyla uzun düşünme safhasından sonra re'âyâyâ tarhettiği "bâc-ı bâzarî" vergisini vaz'etmesidir. Bu zikredilenlerin dışında şer'i şerif dışında kanun denebilecek hukuki düzenlemeler, tesbitlerimize göre mevcut değildir.

2. Orhan Bey ve Zamanındaki Kanunnameler (1324-1362)

Osmanlı Devleti'nin gerçek kuruluşu Orhan Bey zamanındadır. Babası zamanında Karacahisâr Beyliği'ne getirilen Sultan Orhan, 1326'da babasının vefâtı üzerine uç beyi olarak Osmanlı Devleti'nin başına geçti. Ancak 736/1335 tarihine kadar emir-i kebir yani, büyük bey ünvanı ile formalite de olsa İlhanlı hükümdarına metbûiyeti devam etti. 736/1335 tarihinde İznik'i fethedince sultan, sultanül-gâzi ünvanlarını alan Sultan Orhan, artık müstakil bir devlet olan Osmanlı Devleti'nin sultanı olmuştu.

Babası zamanında Osmanlı Devleti'nin askeri reisi olarak, 723/1323'te Mudurnu Kalesi, Akyazı ve Konrapa'yı; 726/1326'da ise İzmit, Bolu, Samandıra, Kara Mürsel, Ayangölü (Sapanca Gölü), Yalova ve Kandıra ile beraber Bursa'yı fetheden Orhan Bey, Bursa'yı Osmanlı Devleti'nin merkez-i hükümeti haline getirdi. Anadolu'daki fetih hareketlerine devam eden Orhan Bey, 731/1330 tarihinde Koyunhisârı, İznik (İznik-mid) Göynük Kalelerini, 732/1331 tarihinde Taraklı Yenicesi ve Balıkesir Kalelerini; 735/1335 tarihinde Bergama, Edremid, Kirmasti, Edincik, Kızılca Tuzla, Ulubat ve Manyas Kaleleri ile Karasi Viâyeti'ni Osmanlı ülkesine ilhâk eyledi.

Sultan Orhan'ın Anadolu'daki fetihlerini içlerine sindiremeyen Engerüs (Macar) Kra1ı, Laz Beğleri ve Sırpların harekete geçmesi üzerine, oğlu Süleyman Bey komutasındaki Osmanlı Orduları, 758/1357 tarihinde Rumeli'ye geçtiler ve orada fetihlere başladılar. Önce Gelibolu yarımadasındaki Çimpe (Çimpi), Döğür-Hisâr, Odgüglük ve Ece Ovasını fetheden Osmanlı orduları, 759/1357 tarihinde de Gelibolu, Çorlu, Aydıncık ve Hayrabolu Kalelerini

OSMANLI KANUNNÂMELERİ (DOĞUŞU, ÇEŞİTLERİ VE TARİHİ SEYRİ)

fetheyledi. Sultan Orhan 761/1362'de 81 yaşında vefat ettiğinde, Osmanlı toprakları, cülûsu anında mevcut toprakların altı misline ulaşmış ve bugünkü Bilecik, Bursa Marmara adaları ile, Balıkesir, Sakarya, Kocaeli, Bolu'nun tamamı; Biga, İmroz ve Bozcaada ilçeleri dışında Çanakkale; Çifteler ve Seyitgazi dışında Eskişehir; Edirne'nin Keşan, İpsala; Kırklareli'nin Lüleburgaz ilçeleri; İstanbul'un Anadolu yakası; Kütahya'nın Domaniç, Manisa'nın Soma ve Karaağaç, Ankara'nın Nallıhan, Beypazarı, Ayaş, Kızılcahamam, Haymana ve Polatlı ilçeleri Osmanlı Devletinin eline geçmişti.⁸⁸

Osmanlı Devleti, Sultan Orhan zamanında, her ne kadar Rumeli'ye el uzatmış ise de yine de Anadolu Eyaleti olarak tek eyaletti. Bursa ve İznik'in fethi ile yerleşik bir devlet haline gelen Osmanlı Devleti'nde idari, adli ve askeri teşkilat yerleşmeye başladı. Ulemadan ve rical-i devletin olan Vezir Alaaddin Paşa ile Cendereli Kara Halil Efendi, bu işin mimarlarıydı. 727/1327'de Bursa'da akçe yani gümüş sikke basılması önemli bir hadisedir. Merkezi devlet teşkilatı olan Divan'ın başı Sultan-ı a'zam ve üyeleri ise, tamamı ilmiyeden olan vezirler idi. Bursa kadısı, yargının başıydı ve kazaskerlik makamı henüz yoktu. Atsız asker demek olan yayalar ve atlı asker demek olan müsellemler de bu dönemde teşkil olunmuştu. Bütün bunlara rağmen, Sultan Orhan Devri'ne ait Kanun hükümleri veya müstakil kanunnâmeler, araştırmalarımızda tesadüf edemedik.⁸⁹

3. I. Murad Hüdâvendigar ve Zamanındaki Kanunnameler (1361-1389)

1362 tarihinde tahta cülûs eden Sultan Murad Hüdâvendigar, babasının son günlerinde Osmanlı Devleti'ne ilhak edilen Çorlu, Burgaz, Eskihisar, Keşan ve Dimetoka'dan sonra Edirne'yi de fethederek kendisine hükümet merkezi yaptı. Daha sonra Meriç ırmağını geçerek Rumeli içlerine doğru fetihlerini genişletti. 763/1362 tarihinde İpsala ve Malkara; 766/1365'te Biga Kalesi, Yenice Zağrası, Eski Zağra, Gümülcine Kalesi fethedildi. 1370 tarihinde merkezi Tırnova olan Bulgaristan Osmanlı'yı metbû' tanıdı. 1371'deki Çirmen Meydan Muharebesi'nde yenilen haçlı ordusu geri çekilince, Karaferye (1372), Köstendil (1372), Niş (1375), Sofya (1382), Manastır, Görice, Olıri, Debre, Kavala, Drama, Tırnova, Lofca, Plevne, Zıştovi, Ruscuk ve Silistre gibi merkezler (1385-1388) Osmanlı Devleti'nin eline geçti. Anadolu tarafında ise, Hamid-ili, Yalvaç, Yenişehir, Karaağaç, Seydişehir, Beyşehir ve Akşehir gibi merkezler (1375-1382) Osmanlı Devleti'ne ilhak olundu. Haçlı ordusuna karşı giriştiği Kosova Savaşı'nı da kazanan I. Murad, savaş sonunda bir Sırp prensi tarafından 892/1389'da şehid edildi. I. Murad Devri'nin sonlarında Batı ve İç Anadolu'nun tamamına yakını ile Rumeli'nin önemli bir kısmı Osmanlı Devleti'nin eline geçmişti.⁹⁰

Edirne'yi 1363'te fethederek kendisine merkez-i hükümet yapan I. Murad zamanında çok önemli hukuki düzenlemeler de yapılmış ise de, elimizde müstakil kanunnâmeler mevcut değildir. Bu hukuki düzenlemelerin en önemlilerine sadece işaret edeceğiz:

1) 1363'te Edirne'yi hükümet merkezi yapan padişah, aynı yıl içinde merkezi, önceleri Edirne, sonradan ise Filibe, Manastır ve Sofya olarak değişen Rumeli Eyaleti'ni kurdu. Böylece Osmanlı Devleti'ni eyâlet sayısı ikiye çıktı. Beylerbeyliği görevine ise, önce Lala Şahin (765/1363) sonra da bunun yerine Kara Timurtaş Paşa getirildi. Timurtaş Paşa'nın hukuki düzenlemelerdeki rolünü, I. Murad Devri'ne ait şu kanun hükmünden anlıyoruz:

"Sultan Murad Gâzi zaman-ı şeriflerinde ibtidaen sipahi ve silahdar olmak ve erbab-ı tımar oğulları mahrûm olmayub babaları fevt oldukda oğullarına kanun üzere tımar verilmek ve

OSMANLI KANUNNÂMELERİ (DOĞUŞU, ÇEŞİTLERİ VE TARİHİ SEYRİ)

kul oğulları mahrûm olmamak ve voynuk yazılmak, cümlesi Rum-Eli'nde ve Bosna Vilâyetinde Rumeli Beylerbeyisi Timurtaş Paşa ilkâsıyla olmuştur."⁹¹

2) Murad Hüdâvendigar, 763/1362'de tahta geçer geçmez, Cendereli Kara Halil Efendi'yi Osmanlı Devleti'nde ilk defa ihdas olunan kazaskerlik makamına getirmiştir. Cendereli Halil Efendi ile Kara Rüstem isimli bir âlimin "esirlerin beşte birini beğliğe almak şer'îdir" şeklindeki tavsiyeleri üzerine, Padişah esirlerden beşte birinin (pençyek) mîrî için alınmasını emretti. Böylece Acemi Ocağı ile yeniçeri ocağı teşkilatlarının temelleri atılmış oldu. Zira mîrî için ayrılan esirler, asker yetiştirmek için hazırlanan Gelibolu Acemi Ocağına gönderilmiştir. Bu düzenleme, daha sonraki yeniçeri, kapı kulu ve pençik kanunlarının esasını teşkil ettiğini burada belirtelim. Konuyla ilgili bir kanun hükmü aynen şöyledir:

"Kanun-ı Penç-yek: 764 senesinde ibtidâ esirden hums alınmak Murad Gazi zaman-ı şeriflerinde ferman olunub esir başına 125 akçe kıymet ta'yin olunub her esirden 25 akçe alınurmuş."⁹²

Her ne kadar elimizde I. Murad Devri'ne ait müdevven bir kanunnâme mevcut değilse de, Fatih'in "atam dedem kanunudur" dediği gibi, daha sonraki kanunnâmelerin esaslarının bu dönemde de bilindiği bir vâkıdır.

4. Yıldırım Bâyezid ve Devrindeki Kanunnameler (1389-1402)

1387 tarihli Karaman seferinden beri Yıldırım ünvanıyla anılan ve babası Kosova Savaşı'ndayken isyan eden Anadolu'daki isyancıları susturan bu şanlı padişah, 16 yıl saltanat sürmüş ve sonunda Timur'a mağlûb olduğundan kahrından vefât etmiştir. Saltanata geçer geçmez Rumeli'deki fetihleri devam ettirmiş ve Balkanlar'ın maden hazineleri olan Sırbistan ve çevresini Osmanlı Devleti'ne ilhak eylemiştir. Gerçekten 792/1390'da Kratova Madenlerini, Üsküb, Çitroz ve Alaşehir Kalelerini ve Vidin (Laz-Eli) Vilâyetini Osmanlı Devleti'ne ilhak eden Yıldırım, aynı yıl içinde Aydınogulları, Saruhanoğulları ve Menteşeoğulları gibi Anadolu Beylerini de kendisine itaat ettirerek Anadolu birliğini sağlamaya çalışmıştır. 793/1391'de Eflâk Vilâyeti'ni (Güney Romanya) itaati altına alınca, 794/1392'de de Niğbolu, Silistre ve Ruscuk Kaleleri Osmanlı'ya teslim edildi. Karamanoğullarını dize getiren Yıldırım Bayezid, 794/1392'de Konya, Niğde, Aksaray, Karahisâr, Akşehir ve Kayseri'yi teslim aldıktan sonra Vilâyet-i Rum hâkimi Kadı Burhâneddin'in de üzerine vararak 795/1393'te Amasya, Tokat, Sivas, Canik ve Samsun Kalelerini fethetti. Denizden Haçlı ordularının Osmanlı topraklarına hücumunu duyan Yıldırım, hemen Rumeli'ne geçerek 796/1394'te Selanik ve Yenişehir Kalelerini tekrar geri alıp Niğbolu zaferini kazandı. Bu arada Şile Kalesi'ni fetheden ve Güzelhisâr Kalesi'ni de İstanbul'u fethetmek gayesiyle bina eden (797/1395) Bayezid, Rumeli diyârını teskin ettikten sonra Anadolu'ya tekrar yöneldi. 800/1398 tarihinde Malatya, Divriği, Besni ve Erzincan'a kadar uzanmasına rağmen, 803/1401 tarihinde Timurlenk belasıyla karşı karşıya geldi. 28 Temmuz 1402 tarihinde yapılan Ankara Savaşı'nı kaybedince Osmanlı ülkesi dağılma tehlikesine ma'rûz kaldı. Rumeli'nde Eflak, Sırbistan, Mora Bizans prenslikleri ile Atina Latin Dükalığı ve Anadolu'da ise Dülkadir Beyliği dışında her yer, Osmanlı Devleti'nin hakimiyeti altına girmişti. Timur bu hızlı gidişi durdurdu.⁹³

Kanâatimize göre bu haşmetli Sultan zamanına ait elimizde müdevven bir kanunnâme mevcut değildir. Bazı araştırmacılar aksi kanaattedirler. Şöyle ki;

OSMANLI KANUNNÂMELERİ (DOĞUŞU, ÇEŞİTLERİ VE TARİHÎ SEYRİ)

1) Mss. Turc. anc. no: 85 (Bibl. Nat. Paris) de kayıtlı mecmuanın vrk. 296-297'sinde yer alan iki kanunnâme, bazı araştırmacılar tarafından Yıldırım Bayezid Devri'ne isnâd olunmuşsa da kanaatimize göre bu doğru değildir. Zira bunların birincisi "Sûret-i Kanun-ı Sabık der maden-i Kratova ki, ezel-i evvel ne ise" ünvanını taşımaktadır. Bu kanunnâme, Yıldırım Bayezid Devri'ne ait kanun hükümlerini taşıyabilir; zaten isminden de o anlaşılmaktadır. Ancak Kratova madenlerinin 1390'da Osmanlı Devleti'nin eline geçmiş olması, kanunnâmenin tedvin tarihinin de aynı olmasını iktiza etmez. Bu sebeple biz Kanunnâmeyi Fatih Devri kanunnâmeleri arasında zikredeceğiz. Diğer kanunnâme ise, "Kanun-ı sâbık-ı âlî üzere ne vechiledir" ünvanını taşımaktadır. Bunu da Fatih devri kanunları arasında aynı gerekçe ile zikredeceğiz.⁹⁴

2) Buna rağmen Yıldırım Bayezid Devri'ne ait müteferrik kanun hükümlerine muhtelif kaynaklarda rastlamak mümkündür. Bunlardan bir tanesi şudur:

"Kanun: Yıldırım Bâyezid Hân zaman-ı şeriflerinde vilâyet kadılarına hüccet akçesi ve resm-i kismet akçesi ve sicil akçesi alınmak tayin buyurulub kanun olmuştur. 796 tarihinde bu minval üzere kanun olmuştur."⁹⁵

5. II. Murad Devri ve Kanunnameler (1421-1451)

1402 ila 1413 arasındaki dönem, Osmanlı tarihçileri tarafından Fetret Devri olarak tavsif edilmiştir. Zira bu devre hep saltanat kavgaları ve birliğin temini mücâdelesini ile geçmiştir. I. Mehmed 1413-1421 yılları arasında dağılan Osmanlı Devleti'ni tekrar te'sis etmekte muvaffak olabilmıştır. 824-855/1421-1451 yılları arasında saltanat süren Fatih'in babası II. Murad ise, Osmanlı Devleti'nin sınırlarını tekrar 1402 tarihindeki duruma getirdiği gibi, Varna ve II. Kosova Zaferleri ile daha da ileri götürmüştür. II. Murad Devri'nde de müteferrik kanun hükümlerine rastlanmasına ve Fatih'in de babasından bazı kanunnâmelerinde bahsetmesine rağmen, müdevven kanunlar bulunmamaktadır, yani elimizde yoktur.

İşte Fatih öncesi dönemle ilgili bilgilerden anlaşılmaktadır ki, Osmanlı Devleti'nde müdevven kanunnâmeler devri Fatih Dönemi ile başlar.

6. Fatih Devri Kanunnameleri

Kanunnâmelerin ciddi manada tedvin edilişi Fatih Devri'nde başlar. Ancak umumi kanunnâmelerin dışında eyâlet ve sancak kanunnâmelerinin tam olduğu söylenemez. Zira hem fetih tamamlanmamıştır ve hem de kanunnâme geleneği tam oturmamıştır. Fatih Devri'nde daha ziyade gümrük ve madenlerle ilgili kanunnâmelerin çoğunlukta olduğunu görüyoruz.

Fâtih Devri kanunnâmelerini, üç ana bölüme ayırmak mümkündür. Birinci Bölüm: Merkezî Ve Umumî Kanunnamelerdir. İkinci Bölüm: Rumeli Eyâleti Kanunlarıdır. İstanbul başta olmak üzere merkeze yakın bütün sancak ve kazâ merkezlerine ait kanunnâmeler. Üçüncü Bölüm ise, Anadolu Eyâleti Kanunlarıdır. Sayıları 22'yi bulmaktadır.

Fâtih Devri'nde eyâlet ve sancak kanunnâmeleri usûlü tam gelişmediğinden, zikredeceğimiz kanunlar, daha ziyade müstakil ferman, berât ve yasaknâme şeklindedir. Buna rağmen sancak esasına göre tasnifi yoluna mümkün merteye gidilmiştir. Umumî

OSMANLI KANUNNÂMELERİ (DOĞUŞU, ÇEŞİTLERİ VE TARİHÎ SEYRİ)

Kanunnâmeleri bir tarafa bırakırsak, Fâtih Devri kanunlarını konuları itibariyle şöyle bir tasnife gidebiliriz:

- 1) Para ve para ile ilgili tedbirleri tanzim eden kanunnâmeler. Hem fetihler için düzenlenen seferler ve hem de fethedilen yerlerin imarı için yürütülen imâr ve ıskân faaliyetleri, para konusunda çok sıkı tedbirlerin alınmasını icab ettirmiştir. Altın ve Gümüş Yasaknâmeleri ile darbhânelerle alâkalı kanun hükümleri, bunun en güzel misâllerini teşkil ederler. Bu konudaki tedvîn yetkisinin ülû'l-emre ait olduğunu da hemen belirtelim.
- 2) Mîrîye ait maden, tuzla ve benzeri zarurî ihtiyaç maddeleri, inhisâr ve iltizâm usûlleri ile alâkalı kanunnâmeler. Bu kâidelere uymayanlara şiddetli ta'zir cezalarının verildiğini, tespit edilen bazı cezaların Âşık Paşa-zâde tarafından "Vilâyet-i Osman'da, işidülmedük ve görülmedük bid'atlerin ihdâsı" olarak vasıflandırıldığını ve bütün bunlara rağmen dipnotlarda yapacağımız izahlardan anlaşılacağı üzere, hepsinin de meşrûiyet dayanağının bulunduğunu görüyoruz. Fâtih'in emlâk ve evkâfın neshi ile alâkalı fermanının ise, tamamen yanlış anlaşıldığını yerinde göreceğiz.
- 3) Geriye kalan kanunnâmelerin çoğunluğu Fâtih Devri'ndeki iktisadî değişme ve intikallere aittir. Gerçekten Fâtih devrinde Osmanlı ülkesinin muhtelif bölgeleri arasında birbirini tamamlayan iktisadî ve ticarî faaliyetler çok gelişmiştir. Bölgeler arası bu ticârette, İtalyanlar yerine, Müslüman Türkler ve yerli Rumlarla Ermeni tâcir ve gemiciler kâim olmuştur. Ayrıca Arabistan yolu ile Hindistan Ticâreti ve Dubrovnik yoluyla Floransa ticâreti önemli derecede gelişme göstermiştir. İşte Fâtih Devri'ndeki gümrük, dellâliye ve benzeri kanunların fazlalığı bundandır. Konuyu her kanunnâmede ayrı ayrı, kısa da olsa tahlil edeceğiz.⁹⁶

Bu arada Fâtih kanunnâmelerinin tasdik makamı padişah olmakla beraber, asıl hazırlayanlarını da kısaca ifade edelim:

Fâtih Devri kanunnâmelerinin hazırlanışında birinci derecede rolü olanlar, elbette ki Nişancılarıdır. Nişancıların tamamının ilmiye mensûbu olduklarını görüyoruz. Bunların başında Karamanî Mehmed Paşa gelmektedir ki, Nişancı Mehmet Paşa diye de bilinir. Molla Celâleddin'in oğlu olan bu zat, özellikle malî tedbirler ve kanunlar hususunda Fâtih'in baş müşâviridir. Sonradan sadrazam olmuştur. Değerli ve âlim bir vezirdir. Bunu ta'kîben Molla Sirâceddin nişancı olmuştur. Bu zat da müderris iken ilm-i inşâda mahâreti herkesçe kabûl edildiğinden nişancılık makâmına getirilmiştir. Bir diğer Nişancı ise, Leysî-zâde Mehmed bin Mustafa'dır ki, Kanunnâme-i Âl-i Osman'ı hazırlayan zattır. Kanunnâmelerdeki kayıtlardan kazasker Molla Vildân ile Defterdâr Ahmed Çelebi'nin de, kanunnâmelerin hazırlanmasında müessir olduklarını anlıyoruz.⁹⁷ Fâtih'in Kanunnâmesinde yer alan "Ve nişancılık, dâhil ve Sahn müderrislerinin yoludur" ifadesi de, bu dediklerimizi te'yid etmektedir.⁹⁸

7. II. Bayezid Devri Kanunnameleri

II. Bâyezid Devri'nde ise, umumi kanunnâmenin yanında fethedilen sancaklara ait sancak kanunnâmelerinin de en mükemmel şekliyle başladığını ve mesela Haslar Kanunu ile Hüdâvendigâr Livası Kanunnâmesi'nin asırlarca uygulandığını müşâhede ediyoruz. Ancak Osmanlı Devleti'nin tabii sınırlarına ulaşmamasından dolayı, yine bütün kanunnâmelerin tamamlanmadığını belirtmeliyiz. Bazı kanunların ve özellikle de maden kanunlarının ise,

OSMANLI KANUNNÂMELERİ (DOĞUŞU, ÇEŞİTLERİ VE TARİHİ SEYRİ)

Fatih Devri kanunlarının esas aldığı kaydetmeliyiz.

II. Bâyezid Devri'ne ait 85'e varan kanunnâme bulunmaktadır. Bâyezid Devri kanunnâmeleri ile alâkalı olarak belirtilmesi gereken önemli bir husus bu devirde klâsik eyâlet kanunnâmelerinin başlamış olmasıdır. Klasik eyâlet kanunnâmelerinin en önemli özelliği muhtevâ ve hükümlerinin genelde Umumî Kanun-ı Osmanî'ye benzemesi ve hatta onun hükümlerini aynen tekrar etmesi, sadece bölgeye hâs bazı mikdâr, nisbet, ölçü birimi ve hususî örf âdetleri ihtivâ etmesidir. Meselâ, Anadolu Eyâleti Kanunnâmeleri arasında Hüdâvendigar Livâsı ve Aydın Sancağı Kanunnâmeleri gibi.

Bayezid Devri'ne ait kanunnameler içerisinde merkezi ve umumî kanunnâmeler, Anadolu Eyâleti'ne, Karaman Eyâleti'ne ve Rum Eyâleti ait kanunnâmeler mevcuttur.

8. Yavuz Sultan Selim Devri Kanunnameleri

Yavuz Sultan Selim Devri'nde özellikle Diyarbakir Eyâleti ve bir görüşe göre Mısır Eyâleti başta olmak üzere, yeni fethedilen eyâlet ve sancakların kanunnâmeleri de daha öncekilere ilâve olunmuş, bazıları ise ta'dil ve tekmil yoluna gidilmiştir.

Yavuz Sultan Selim Devri'ne ait kanunnameler içerisinde merkezi ve umumî kanunnâmeler yer almaktadır. Bunların içinde, Kanun-ı Şehinşâhî denilen Osmanlı kamu hukukuna dâir İdris-i Bitlisî'nin siyâsetnâmesi ile Yavuz'a ait olduğu kesin olan umumî Kanun-ı Osmanî hususî bir önemlidir. Ayrıca bu döneme ait Anadolu Eyâletine Diyarbakir Eyâleti'ne, Karaman Eyâletine, Rûm Eyâletine, Şam Eyâletine (Trablus Şam Sancağı kanunnamesi) bulunmaktadır.

9. Kanuni Sultan Süleyman Devri Kanunnameleri

Kanunî Devri'nde, hem umumi ve hem de hususi kanunnâmelerin kahir ekseriyeti hazırlanmıştır. Bunlar daha önce mevcut olan kanunnâmelerin tadil ve ıslah edilmiş şekilleri yahut da yeni kanunnâmelerdir. Kanunî'den sonra hazırlanan kanunların çoğunluğu, bu kanunların tekrarı veya az tadil edilmiş şeklidir. Zaten Kanunî denilmesinin sebebi de budur.

Kanunî Devri kanunnâmeleri, diğer dönemlere nazaran en çok kanunnâmesi bulunan kısımdır. Kanunî Devri kanunnâmeleri iki kısma ayırmak gerekir. 1- Kanunî Devri merkezî ve umumî kanunnâmeleri, 2- Eyâlet kanunnâmeleri.

Merkezî ve umumî kanunnâmeler içerisinde Kanunî Devri'nde hazırlanmış ve asırlarca uygulanmış bulunan Kanun-ı Osmânîler Eyâlet Kanunnâmelerinin de temelini teşkil etmeleri açısından önem arz eder. Yine Tîmâr Nizâmı ve Taşra Teşkilâtı ile alakalı kanunnameler bu kısım içinde yer alır. Yine Osmanlı Devleti'nde Maliye Teşkilâtı ve Bütçe Kanunlarını saymak gerekir. Kanunî Sultan Süleyman'ın son günlerinde hazırlanmış olduğu kuvvetle muhtemel olan ve XVI. asır Osmanlı malî tarihinin ve teşkilâtının en büyük vesikasını teşkil eden Kanunnâme örnek gösterilebilir. Bu tip kanunnameler arasında İlmiye Kanunnâmesi, Voynuk Kanunnâmesi'ni de belirtmek gerekir.

Bu devre ait merkezî ve umumî kanunnâmeler kadar bütün eyâlet kanunnâmelerinin de temelini teşkil eden Ma'rûzât, Risâle ve Lâyihalar bulunmaktadır. Ebüssuud'un Ma'rûzât'ı;

OSMANLI KANUNNÂMELERİ (DOĞUŞU, ÇEŞİTLERİ VE TARİHÎ SEYRİ)

Osmanlı Kanunnâmelerine esas teşkil eden bazı mühim fetvâları; Dede Efendi'nin Osmanlı kanunnâmelerindeki cezâî hükümlerin temelini oluşturan Siyâset-i Şer'îye adlı mühim eseri; Osmanlı malî kanunları ve tîmâr nizâmının şer'î dayanağını teşkil eden Risâle'si ve Osmanlı kamu hukukunun o günkü idârî teşkilât hükümlerini yansıtan Lütfi Paşa'nın Âsafnâme'si bunlardan bir kaçıdır.

10. II. Selim Devri Kanunnameleri

II. Selim Devri, Kanuni Devri'nin devamı sayılır, yeni fethedilen yerler dışında yeni kanunnâmeler mevcut değildir. Kanunnâmelerin çoğunluğu, umumi kanun da dahil olmak üzere, Kanunî Devri kanunlarının tekrarı mahiyetindedir.

II. Selim Devri'ne ait kanunnameler içerisinde 4 adet merkezî ve umûmî kanunnâmeler ile çok sayıda eyalet kanunnameleri bulunmaktadır. Merkezî ve umûmî kanunnâmelerden üçü tamamen Celâlîzâde Mustafa tarafından tedvîn edilen ve daha sonraki bütün hukukî düzenlemelere kaynaklık eden kanunlardır. Diğeri ise II. Selim devrine ait bir bütçe kanunnâmesidir.

11. III. Murad, III. Mehmed Devri Kanunnameleri

III. Murad Devri, nüfusun artması, malî buhrân ve Celâlî İsyancıları gibi zahirî ve maddi sebeplerin yanında, şer'e ve kanuna riâyet etmeme diye ifâde edilecek gerçek sebeplerle, ciddi manada devletin zayıflama ve gerileme devrinin başlangıcıdır. Kanunnâmelerin azalışı, eskilerin alelâde kopye edilmesi ve lâyhaların artması bunu göstermektedir. Kanunî'den sonra bozulan devlet çarkının ıslah edilmesi tavsiyelerini ihtiva eden lâyiha, siyâsetnâme ve risâlelerin yazılması bu döneme rastlar. Bu risâle müelliflerinin en meşhurlarından olan Koçi Bey, Osmanlı Devleti'nin gerileme ve zayıflama sebeplerini Kanunî Sultan Süleyman'a kadar götürmekte, fakat bu devirde devlet kuvvetli olduğundan, vaziyetin meydana çıkmadığını, ancak Murad III. zamanında bunun belirgin hal aldığını isabetle kaydetmektedir.⁹⁹ Kanunî Devri sadrazamlarından Lütfi Paşa'nın Asafnâme diye bir siyâsetnâme mahiyetinde risâle kaleme alışığı da, Kanunî Dönemi'nde söz konusu yaranın başladığını ve tedavisi için yollar arandığını göstermekte ve Koçi Bey'i te'yid eylemektedir. Yaklaşık 1580 yılında III. Murad'a takdim edilen Hırz'ul-Müluk; Kühû'l-Ahbar müellifi Mustafa Âlî Efendi'nin Halep defterdarı iken kaleme aldığı Nasihatü's-Selâtin ve benzeri lâyhalar, bunların en önemlileridir.

III. Murad Dönemi'ne ait Kanun-ı Osmani, merkez teşkilatına dair kanunnameler ve eyalet kanunnameleri, III. Mehmed Dönemi'ne ait ilmiye kanunnamesinin dışında muhtelif eyaletlerin kanunnameleri ve ayrıca bu devre ait siyâsetname ve adaletnameler bulunmaktadır.

III. Mehmed Devri (1595-1603) de, III. Murâd Devri'nden farklı değildir. Yeni fethedilen eyâlet ve sancaklar dışında yeni kanunnâmeler tanzim olunmamış ve eski kanunlar aynen veya ihtisâr edilerek tatbik yoluna gidilmiştir. Kanunnâme geleneği zayıflarken risâle, lâyiha ve siyâsetnâmeler artmıştır. Mustafa Âlî Efendi'nin "Fusûlü'l-Halli ve'l-akd ve usûlü'l-harcı ve'n-nakd" adlı risâlesi ve "hükûmet işlerinin intizâmı, herşeyden evvel icrây-ı siyâsette şer'-i şerife ve akl-ı selîm kaidelerine tatbik-i hareket etmeğe" davet eden Bosnalı Hasan Kafî-i Akhisârî'nin "Usûlü'l-Hikem Fî Nizâmî'l-Âlem" adlı eserini özellikle zikredebiliriz.

OSMANLI KANUNNÂMELERİ (DOĞUŞU, ÇEŞİTLERİ VE TARİHİ SEYRİ)

12. I. Ahmed, I. Mustafa ve II. Osman Devri Kanunnameleri

III. Mehmed Devri'nden itibaren kanunnâme geleneği büyük nisbette inkıtâa uğramıştır. Eski kanunnâmelerin yürürlüğü kısmen devam etmektedir. Kanunnâmelerin yerini layihâlar, risâleler ve siyâsetnâmeler tamamen almak üzeredir. I. Ahmed'e sunulan Aynî Âli Efendi'nin "Kavanin-i Âli Osman Der Hülâsa-i Mezâmîn-i Defter-i Divân" ile "Kavanin-i Osmaniye Havâkin-i Sultaniye" isimli risâlelerini zikredebiliriz.

Bu dönemde kanunnâmeler artık eski padişahlar devrindeki gibi çok değildir. I. Ahmed Devri kanunnâmeleri arasında Aynî Âli Efendi'nin o dönemde Osmanlı Devlet Teşkilâtı ile alakalı Kavânîn-i Âl-i Osmân der Hulâsa-i Mezâmîn-i Defter-i Divân adlı eseri, yine Aynî Âli Efendi'nin merkezî teşkilât ile alakalı Risâle-i Vazîfehörân ve Merâtib-i Bendegân-ı Âl-i Osmân adlı eseri, müellifi tam belli olmayan bir yeniçerinin Yeniçeri Ocağı'nın Sultân Ahmed Hân Hazretlerinin Kanunnâmesi veya diğer adıyla Mebde-i Kanun-ı Yeniçeri Ocağı Tarihi adlı Osmanlı Askerî Teşkilâtı Kanunnâmesi'dir. Üskûbî Pîr Mehmed Efendi'nin Zahîr'ül-Kudât adlı kanunla ilgili fetvâları ve hükümleri derleyen Kanun Mecmuası, Rumeli ve Anadolu eyaletlerine gönderilen adaletname ve hususi eyalet kanunnameleri bulunmaktadır.

II. Osman'a (1618-1622) takdim edilen ve daha evvel Yaşar Yücel tarafından neşredilen en önemli siyâsetnâme, müellifi belli olmayan Kitâb-ı Müstetâb'dır.¹⁰⁰ "Kitâb-ı Müstetâb"; IV. Murad'a sunulan "Koçi Bey Risâlelerini (Telhisât Der Ahval-i Murâd Hân)" ve Katip Çelebi'nin "Düstur'ül-Amel Li İslâhi'l-Halel" adlı eserini; yine Kâtip Çelebi'ye ait "Mizan'ül-Hakk fi İhtiyâri'l-Ehakk" adlı eserini önemli lâyhalar arasında zikretmek icabeder. Tanzimat Dönemi'ne kadar kanunlaştırma an'anesi gevşedikçe lâyiha ve risâleler çoğalmıştır.¹⁰¹

Prof. Dr. Ahmed AKGÜNDÜZ

Rotterdam İslâm Üniversitesi Rektörü / Hollanda

Alıntı Kaynağı: Türkler, Cilt: 10 Sayfa: 21-42

Dipnotlar:

1. Mütercim Âsım, Kamus, İstanbul 1305, c. IV, sh.733; Pakalın, M. Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri Ve Terimleri Sözlüğü, İstanbul 1983, c. II. sh. 162-163.
2. Kanunnâme, İÜ. Ty. 1807, Vrk. 1/b.
3. Cin, Halil-Akgündüz, Ahmed, Türk Hukuk Tarihi II, İstanbul, 1990, c. I, s. 162. I/162; Krş. Barkan, Kanunnâme, İA, VI/185; XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları, Kanunlar, İstanbul, 1943, s. 20-21.
4. Tursun Beğ, Tarih-i Ebül-Feth, Hrz. Mertol Tulum, İstanbul, 1977 s. 12.
5. El-Husarî, Es-Siyâsetü'l-İltisâdiyye Ve'n-Nuzumü'l-Mâliye Fi'l-Fıkhî'l-İslâmî, Beyrut, 1986, c. II vd.; Mütercim Âsım, Kamus, II/938-939.
6. Hezarfen Hüseyin Efendi, Tenkih-i Tevârih-i Mülûk, Sül. Küt. Fâtih, No: 4303, Vrk. 174-191; Mir Hand, Gıyâseddin Muhammed, Habibü's-Siyer, Sül. Küt. Yeni Câmî, No: 483, Vrk. 519/b vd.
7. Kalkaşandî, Ahmed, Subhü'l-A'shâ, c. IV, sh. 310-312; Uzunçarşılı İsmail Hakkı, Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal, Ankara 1984 sh. 248 vd.; Cin/Akgündüz, a.g.e, I/62-64; Nehcevânî, Muhammed bin Hindüşâ, Düsturü'l-Kâtib, ed. Alîzâde, sh. 212, 322 vd.; İnalçık, Kanunnâme, EI, IV/562; Pakalın, Tarih Deyimleri, II/163.
8. Tüzükât-ı Timurî, ed. Major Davy, Oxford, 1783; İnalçık, Kanunnâme, EI; Krş. Sevim, Ali, Timurlular,

OSMANLI KANUNNÂMELERİ (DOĞUŞU, ÇEŞİTLERİ VE TARİHİ SEYRİ)

İA, XII/I, Sh. 361 vd.

9. Ali Muhammed Hân, Mir'ât-ı Ahmedî, I, Baroda 1928, sh. 277-283 (Farsça Metin); J. Sarkar, Mughal Administration, Calcutta 1935, sh. 125-132; Uriel, Heyd, Studies in Old Ottoman Criminal Law, Oxford 1973, s. 317.
10. İnalçık, Kanunnâme, E1, IV/562-563; Barkan, Kanunlar, LXIII vd.
11. Hacvî, Muhammed bin Hasan, El Fikrû's-Samî Fî Tarihi'l-Fikhi'l İslâmî, Medine, 1976-1977, c. II, s. 405-411; G. Yver, İA, Berberîler, II/530-vd.; Pakalın, Tarih Deyimleri, II/162-163.
12. Hamidullah, Muhammed, İslâm Hukukunun Kaynaklarına Dâir Yeni Bir Tetkik, 65; Barkan, Kanunlar, LXV-LXVI.
13. Barkan, Kanunlar, XXII vd.; İnalçık, Süleiman the Lawgiver and Ottoman Law, Archivum Ottomanicum I, The Hague 1969, sh. 109.
14. Hezarfen, Hüseyin Efendi, Tenkîh-i Tevârih-i Mülûk, Sül. Kütüp. Fatih Böl. No: 4301. • Telhisü'l-Beyan Fî Kavanin-i Al-i Osman, Paris Bibliotique National, Mss. Fonds Turc Anc. 40, vrk. 2/a-b; Krş. Barkan, Kanunlar, XXII vd.
15. Kanunnâme, İ. Ü. Ty. Vrk. 2/a.
16. Tevkîf Kanunnâmesi, MTM, c. II, s. 515-516.
17. Fâtih Umumî Teşkilât Kanunnâmesi, Mukaddime.
18. Millet Kütüp. Ali Emîrî, No: 74, Vrk. 1/b.
19. Krş. Barkan, Kanunlar, XXII vd.
20. Tevkîf Kanunnâmesi, MTM, II/515-516; Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Devleti'nin Merkez Ve Bahriye Teşkilâtı, Ankara 1984, s. 218 vd.
21. BOA, TTD, No: 205 (700); sh. 4-5.
22. Tevkîf Kanunnâmesi. MTM, II/515-516; Krş. İnalçık, Kanunnâme EI, IV/563; Anhegger/İnalçık, Kanunuâme-i Sultanî, isimli mecmua tamamen bu tarzdadır.
23. BOA, YEE, 14-1540, s. 16-17; Tevkîf Kanunnâmesi, MTM, II/541.
24. Gökbilgin, M. Tayyib, Süleyman I. İA, XI/150; Hammer, J. V. Osmanlı Tarihi, İstanbul c. I, sh. 74; Karşı fikir için bkz. Barkan, Kanunnâme, İA, VI/190-191; Krş. BOA, TTD. No: 23 (808), sh. 1-3 (Hüdâvendigâr Kanunnâmesi).
25. Krş. Aktaş/Binark, El-Arşifü'l-Osmanî, Amman, 1986, s. 330; BOA, TTD, No: 63, 33; 3/481, 4/20, 2/252, 4/125, 795, 153.
26. Nişancı Tarihi, Sül. Kütüp. Es'ad Ef. 2362, Vrk. 103/B, 108/a.
27. Nişancı Tarihi, Vrk. 110/b.
28. Nişancı Tarihi, Vrk. 116/a.
29. 1302 tarihli Salnâme-i Nezâret-i Hâriciye., İstanbul 1302, sh. 138-142; Süreyya Bey, Sicill-i Osmanî I-IV, İstanbul, c. 4, s. 794.
30. Fatih-in Teşkilât Kanunnâmesi, md. 15.
31. Heyd., Criminal Law, 180, 191-192.
32. Ayâsofya Evkâfı, Sül. Kütüp. Reşid Efendi, No: 1036, Vrk. 46-49; Akgündüz, Ahmed, İslam Hukukunda Ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi; Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1988, s. 310.
33. Kanunnâme, İ. Ü. Ty. No: 1807, Vrk. 1/b; Krş. Heyd, Criminal Law, 216.
34. Böyle bir mecmua için bkz. Kanunnâme, Sül. Kütüp. Reisülküttâb, No: 1004, Vrk. 41 vd.; Heyd, Kanun ve Şeriat. 648-649.
35. F. Kraeletz, Mitteilungen zur Osmanischen Geschichte, Wien 1921, sh. 13-48; Barkan, Kanunlar, 387-395; Kanunnâme, İA; İnalçık, Kanunnâme, EI; Osmanlı Hukukuna Giriş, SBFM, c. XIII, s. 2. s. 117.

OSMANLI KANUNNÂMELERİ (DOĞUŞU, ÇEŞİTLERİ VE TARİHİ SEYRİ)

36. Millet Kütüp. Ali Emîrî, No: 74, Vrk. 1/b.
37. Koyunoğlu Yazmaları-No: 69; Beldiceanu N. Code de lois coutumieres de Mehmed II, Wiesbaden 1967, sh. 9 vd.; İncalcık, Kanunnâme, EI.
38. Pulaha, Selâmi/Yücel, Yaşar, I. Selim Kanunnâmesi, Ankara 1988, sh. 1-99; Ataöv, İhsân, SBFM, c. XXIX, sy, 4, s. 125 vd.; Tuncer, Hâdiye, Yavuz Sultan Selim Hân Kanunnâmesi, Ankara 1987.
39. Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî, No: 74.
40. Nuruosmaniye Ktp. No: 4094, vrk. 1/b vd.; Ayrıca bkz. 1545 tarihli bir nüsha için Cambridge Un. Lib. Dd. II, 20, Vrk. 103a-109a.
41. Karakoç, Serkiz, Külliyyât-ı Kavânin, Dosya: I, Belge No: 6094; Süleymaniye Kütüp. Fâtih, No: 3507 (ciddî mukâyese edilmeli).
42. Süleymaniye Kütüp. Es'ad Ef. No: 2362, Vrk. 35/a-45/a.
43. Krş. İncalcık. Kanunnâme, EI. IV/565-566; Barkan, Kanunnâme, İA. VI/186-89, 196; Kanunlar, XXVIII vd.
44. Hezarfen, Telhîsü'l-Beyân, vrk. 277/b; 283/b Bosnalı, Koca Hüseyin, Bedâyiü'l-Vakâyi, Faksimile, ed. A. S. Tevritinova, Moskova 1961, c. I-II; Özcan Abdüllkadir, Fâtih'inTeşkilât Kanunnâmesi, Tarih Dergisi, S. 33, s. 7 vd.
45. MTM II/497-544; Rumeli Hisârı, Rıza Paşa Kültüp. No: 906.
46. İncalcık, Kanunnâme, EI, LIV/564-565.
47. Krş. Barkan, Kanunnâme, İA, VI/193 vd.; Kanunlar, LIV vd.; İncalcık, Kanunnâme, EI, IV/563-564.
48. Krş. İncalcık, Kanunnâme, EI, IV/564.
49. Menteşe Kanunnâmesi, Nuruosmaniye Kütüp. No: 4094, Vrk. 42 vd.; Barkan, Kanunlar, LVIII-LXIII.
50. Kalkaşandî, Subhu'l A'şâ I-XIV, Mısır 1913, c. XIII, s. 157 vd.; Feridun Bey, Ahmed, Münşeât, Dersaadet 1274, I/70; Akgündüz, Akgündüz, Türk Ve İslâm Devletlerinde Arşiv ve Diplomatika İlminin Temel Esasları, İstanbul 1987 (Teksir), 163.
51. Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Devletinde Saray Teşkilâtı, TTK Yayınları, Ankara 1984, 280-283; Feridun Bey, Münşeât, c. I, s. 72.
52. Uzunçarşılı, Saray Teşkilâtı, 284-285; Feridun Bey, I/69-72.
53. Kalkaşandî, Subhu'l-A'şâ XI/99 vd.
54. Uzunçarşılı, Saray Teşkilâtı, 283-284; Feridun Bey, I/87-89.
55. Akgündüz/Hey'et, Şer'iye Sicilleri I-II, İstanbul, 1988, c. I, s. 39 vd.; İMŞSA, İstanbul Kadılığı, No: 1/25, sh. 17-18; Uzunçarşılı, Saray Teşkilâtı, 281-282.
56. Anhegger/İncalcık, Kanunuâme-i Sultanî, IX vd.; İncalcık, Kanunnâme, E1, IV/563.
57. Anhegger/İncalcık, XI; Barkan, Kanunlar, XXXIV, LVIII-LXIII.
58. Anhegger/İncalcık, Kanunuâme-i Sultanî, XV-XVI.
59. Ayrıntılı bilgi için bkz. Anhegger/İncalcık, Kanunuâme-i Sultanî, XVI-XVII.
60. Anhegger/İncalcık, Kanunnâme-i Sultânî, XIV XV; Kanun-ı Cedid, MTM, II/326-327; Kadı Berâti Mazmûnı, Kanun metnine girmiştir.
61. Anhegger/İncalcık, Kanunnâme-i Sultânî, XVII; Krş. Barkan, Kanunnâme, İA, VI/189.
62. İncalcık, Halil, Bursa Şer'iye Sicillerinde Fâtih'in Fermanları, Belleten, sy, 44, sh. 697 vd.; Anhegger/İncalcık, Kanunnâme-i Sultânî, XVII-XVIII; Mahkeme, İA.
63. Karakoç, Serkiz, Tahşiyeli Kavânin, I/115; Osmanlı Kanunnâmeleri, MTM, I/49 vd.
64. Krş. Kanunnâme-i Cedid, Karakoç, Külliyyât-ı Kavânin, Dosya No: 1, Belge No: 6094; Tahşiyeli Kavânin, I/115 vd.
65. (1) Krş. Karakoç, Tahşiyeli Kavânin, I/115; Külliyyât-ı Kavânin., Dosya No: 1 Belge No: 6108.

OSMANLI KANUNNÂMELERİ (DOĞUŞU, ÇEŞİTLERİ VE TARİHİ SEYRİ)

66. Hezarfen Hüseyin, Kavânin-i Âl-i Osman Der Hülâsa-ı Mezâmîn-i Defter-i Divan, İstanbul 1280.
67. Hamid Hadzıbegic, Glasnik, II, (Sarayevo) 1947, h. 139-205.
68. Şahin, İlhan, Tımar Sistemi Hakkında Bir Risâle, Tarih Dergisi, s. 905 vd.; Süleymaniye Kütüp. Fâtih No: 3514, Vrk, 101-134.
69. Sül. Kütüp. Antalya Tekelioğlu, No: 806, Vrk. 42/a.
70. İnalçık, Kanunnâme EI, IV/564; Gökbilgin, Tayyib, Rumeli'de Yörükler, Tatarlar Ve Evlâd-ı Fâtihân, İstanbul, 1957.
71. Bkz. Süleymaniye Kütüp. Reis ül-Küttâb, No: 1004, Vrk. 33 vd.; Topkapı, R. 1935, vrk. 61 vd. 98 vd. 116 vd.
72. Krş. Barkan, Osmanlı İmparatorluğunda Toprak İşçiliğinin Organizasyon Şekilleri, IFM, c. I, s. 1-3; İnalçık, Kanunnâme, EI, IV/564.
73. İnalçık, Adâletnâmeler, Belgeler, c. 1-2, Ankara 1965, s. 49 vd.
74. Krş. İnalçık, Adâletnâmeler, 49 vd.
75. Kalkaşandî, XIII/79 vd. .
76. İnalçık, Adâletnâmeler, 50 vd.
77. İnalçık, Adâletnâmeler, 52 vd.
78. İnalçık, Adâletnâmeler, 95-142.
79. Bkz. Barkan, Kanunlar, LVI.
80. İstanbul 1280; Krş. Sül. Kütüp. Antalya Tekelioğlu, No: 806, Vrk. 42-61.
81. Sarayevo, Millî Müze ve Arşivi, Şarkiyât Enstitüsü, No: 1311, Hamid Hadzıbegic, Rasprava Ali Causa iz Sofije o Timarskoj Organizaciji U XVII stoljecu, Glasnik, II, Sarayevo 1947, sh. 139-205.
82. Süleymaniye Kütüp. Fâtih, 3514, Vrk. 101-134; Şahin, İlhan, Tımar Sistemi Hakkında Risâle, Tarih Dergisi, s. 905 vd.
83. Uzunçarşılı, Belleten, XV/59, 1951, Sh. 381-399; Süleymaniye Kütüp. Yahya Tevfik, No: 278, Vrk. 1 vd.
84. Bibl. Nat. Paris. Fonds, turcs, anc, No: 40; Barkan, Kanunlar, XIX.
85. İstanbul Üniversitesi, Türkçe Yazmalar, No: 1807, Vrk. 1/b vd.
86. Sül. Kütüp. Es'ad Efendi, 2362, Vrk. 861a-881a; Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Tarihi I- VII, TTK, Ankara 1983, c. I, s. 103 vd.
87. Kanun-ı Cedid, MTM, 1/311; Gökbilgin, Tayyib, Osman I, İA, IX/437 vd.
88. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, 1/129 vd.; Sül. Kütüp. Es'ad Ef. 2362, Vrk. 88/b-89/b.
89. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, 1/124 vd.; Kalkaşandi, Subhü'l-A'şâ, V/319.
90. Sül. Kütüp. Es'ad Ef. 2362, Vrk. 90/a vd.; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, 1/160 vd.
91. Kanun-ı Cedid, MTM, 1/325 Es'ad Efendi, 2362, Vrk. 90/b.
92. Kanun-ı Cedid, MTM, 1/325; Es'ad Efendi, 2362, Vrk. 91/a.
93. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, 1/260 vd.; Es'ad Ef. 2362, Vrk. 92/a-95/b; İnanç, Mükrimin Halil, Bâyezid I, İA. II/369 vd.
94. Beldiceanu, Actes Des Premiers Sultans. II/179-183; Resherches sur les Actes des regnes de Sultans Osman, Orkhan et Murad I., Munich 1967.
95. Kanun-ı Cedid, MTM, 1/326.
96. İnalçık, Halil, Mehmed II, İA, VII/532-534.
97. Esad Ef. 2362. Vrk. 103/a-b; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, II/534-535.
98. Md. 15.

OSMANLI KANUNNÂMELERİ (DOĞUŞU, ÇEŞİTLERİ VE TARİHİ SEYRİ)

99. Uluçay, M. Çağatay, Koçi Bey, İA, VI/833.

100. Yaşar Yücel, Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dâir Kaynaklar, Ankara 1988, Kitâb-ı Müstetâb, sh. İV-XXXV, 1-40.

101. Bkz. Yücel, Yaşar, Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar, Ankara 1988, XV-XIII.